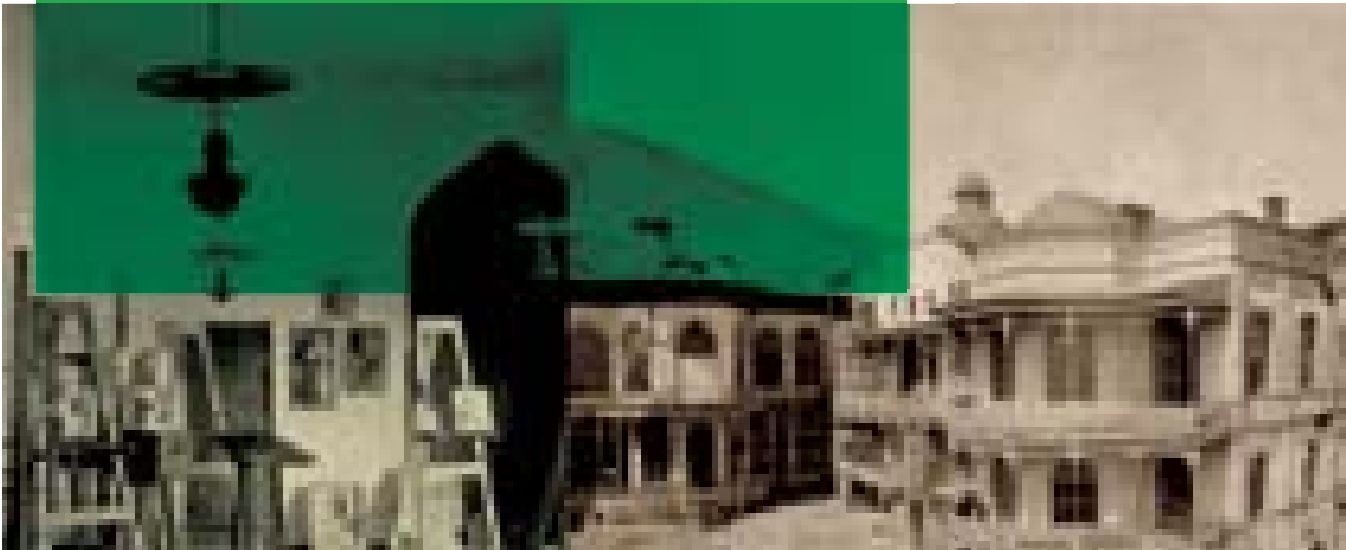

ACADEMIA 6

თბილისის სახელმწიფო
სამხატვრო აკადემია

რედაქტორი
მარინე ბულია

სარედაქციო საბჭო

გია გუგუშვილი, დიმიტრი თუმანიშვილი, გია ბუღაძე,
ვახტანგ ლიჩელი, ნინო ლალანიძე, ნინო ჭოლოშვილი,
ნანა კუპრაშვილი, ანა კლდიაშვილი, ირინა ელიზბარაშვილი,
მზია ჯანჯალია, მაია მანია, ლიანა ანთელავა

დიზაინი
თამაზ ვარვარიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა
ირმა ლიპარტელიანი

Editor
Marina Bulia

Editorial Board

Gia Gugushvili, Dimitri Tumanishvili, Gia Bugadze,
Vakhtang Licheli, Nino Gaganidze, Nino Tchogoshvili,
Nana Kuprashvili, Anna Kldiashvili, Irina Elizbarashvili,
Mzia Janjalia, Maia Mania, Liana Antelava

Design by
Tamaz Varvaridze

Computer services provided by
Irma Liparteliani

გარეკანზე თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემიის შენობა,
დიმიტრი ერმაკოვის ფოტო, XIX ს-ის ბოლო

Front cover: Building of the Tbilisi State Academy of Art, photo by Dimitri Ermakov,
late 19th century

www.art.edu.ge
თსსა, 2018
TSAA, 2018

ISSN 1512-0899

შ ი ნ ა ა რ ს ი
CONTENTS

- 5 დიმიტრი თუმანიშვილი
ხუროთმოძღვრების დაცვა-აღდგენის საკითხისათვის
- 41 **Dimitri Tumanishvili**
On the Protection and Conservation of Architecture
- 42 ნანა კუპრაშვილი, ლელა მიქაბერიძე
პრევენციის როლი კონსერვაციაში
- 45 **Nana Kuprashvili, Lela Mikaberidze**
Role of Prevention in Conservation
- 46 ნოდარ არონიშიძე
ადრეული ქართული ტაძართმშენებლობის
რამდენიმე სადაო საკითხის შესახებ
- 75 **Nodar Aronishidze**
On Several Disputed Issues of the Medieval
Georgian Ecclesiastic Architecture
- 78 ირმა მათიაშვილი
ნახატი ჯვარი ოშკის გუმბათის ყელზე
- 85 **Irma Matiashvili**
The Painted Cross on the Drum of the Oshki Dome
- 92 ქეთევან ოჩხიკიძე
მოსაზრებები სვეტიცხოვლის აღმოსავლეთი
ფასადის ანგელოზთა რელიეფური გამოსახულებებისა
და მათი თავდაპირველი ადგილის თაობაზე
- 101 **Ketevan Ochkhikidze**
Several Opinions on Relief Images of Angels on the Eastern Facade
of Svetitskhoveli Cathedral and Their Initial Location
- 104 ანა მგალობლიშვილი
რელიგიური ვიზუალური კულტურის
კვლევის მეთოდოლოგიისათვის
- 106 **Anna Mgaloblishvili**
For the Methodology of Study of Religious Visual Culture
- 107 სამსონ ლეჟავა, ბეკა მაისურაძე
დარბაზული ხუროთმოძღვრება და XX საუკუნის
ქართული არქიტექტურის ზოგიერთი პრობლემა
- 118 **Samson Lezhava, Beqa Maisuradze**
Circular Architecture and Some of the Problems of the 20th Century
Georgian Architecture
- 125 თამარ ამაშუკელი
ქართული საბჭოთა არქიტექტურის კვლევის
წარსული, აწმყო და მომავალი
- 131 **Tamar Amashukeli**
The Past, Present and Future of Research
of the Georgian Soviet Architecture
- 132 სოფიო ჩიტორელიძე
საწარმოო კერამიკა მხატვარ მურთაზ აბაშიძის
შემოქმედებაში
- 139 **Sophio Chitorelidze**
Industrial Ceramic in Works of the Painter Murtaz Abashidze

- 145** თემურ ქანთარია-ჯაბადარი
წინამძღოლი და ხალხი (ქრისტიანის და
კომუნისტის ხედვა)
- 150** **Temur Kantaria-Jabadari**
A Leader and People (Visions of a Christian and a Communist)
- 156** ქეთევან რუხაძე
გარემოს დიზაინი – ხელოვნებათა სინთეზი
არქიტექტურასთან
(მარია იზორიას შემოქმედების მიხედვით)
- 164** **Ketevan Rukhadze**
Environmental Design - Synthesis of Art Forms and Architecture
(Based on the works of Marika Izoria)
- 173** კლარა (ინგა) ქარაია
საუნივერსიტეტო მუზეუმების როლი აკადემიურ
სწავლებასა და საზოგადოების განვითარებაში
- 186** **Inga (Klara) Karaia**
Role of University Museums in Academic Teaching
and Development of the Society
- 194** მარიამ დავითაშვილი
კვლევითი პროექტი – პიოლტელო,
ჯოვანი ანჩესკის მეთოდის გამოყენებით
- 197** **Mariam Davitashvili**
Research Project: Pioltello. Application of Giovanni Anceschi Method
- 205** ლუკა მიქელაძე
ევკლიდური გეომეტრიის ევოლუცია ციფრულ
მოდელირებაში, ციფრული სამყაროს დადებითი
და უარყოფითი მხარეები
- 207** **Luka Mikeladze**
Evolution of Euclidean Geometry in the Digital Modeling.
Positive and Negative Sides of the Digital World
- Dèbut**
- 208** ვენერა გოცირიძე
თანამედროვე ქართული მხატვრობის
რამდენიმე ტენდენცია თამარ მელიქიშვილის
შემოქმედების მაგალითზე
- 215** **Venera Gotsiridze**
Several Trends of Modern Georgian Painting on an Example
of Tamar Melikishvili's Works
- 221** მარიამ მიქაძე
რელიგიისა და პოლიტიკის კვეთაზე
(1990-იანი წლების ქართული პოსტმოდერნისტული
ვიზუალური ხელოვნების ერთი ასპექტი)
- 223** **Mariam Mikadze**
On the Intersection of Religion and Politics
(One Aspect of Georgian Postmodernist Visual Art of the 1990s)

ნოდარ არონიშიძე

აპოლონ ქუთათელაძის სახელობის თბილისის სახელმწიფო სამხატვრო აკადემია

გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის ეროვნული კვლევითი ცენტრი

ადრეული ქართული ტაძართმშენებლობის რამდენიმე საღაო საკითხის შესახებ¹

ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის მეცნიერებად „ჩამოქნის“ და მისი, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის ჩამოყალიბების სათავეები თითქმის ხომ სრულად ეთმობა იმ ლაბორინთთა კვლევა-ძიებასა და ანალიზს, რომელსაც ჩვენ დღეისათვის ერთმნიშვნელოვნად და ამავდროულიად, სრულებით „თავისუფლად“ დათარიღებას, ამა თუ იმ ტაძარ-ნაგებობისთვის მისსავ დროით-განსაზღვრულობის მისადაგებას ვუწოდებთ. გასული საუკუნის დამდეგიდან თითქმის რომ დღევანდლამდე ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის ჩამოყალიბებისა და შევსების თანმიმდევრულ ნაბიჯებს ვადევნებთ თვალს. ამ თვალსაზრისით განხორციელებული პირველი ნაბიჯები კი, რომლებიც აბსოლუტურად „გასაგებად“ უკავშირდება გ. ჩუბინაშვილს, სპეციფიკურად გამორჩეული და განსხვავებული მიმართულების მატარებელია და თავის თავში ერთდროულად მოიცავს რამდენსამე ფაზასა თუ კვლევითი მიმართულების რამდენიმე სარტყელს. თუმცა, გ. ჩუბინაშვილისათვის იქნებ თანაბარმნიშვნელოვნადაც მოჩანდა ცალკერძ – აუარება ნანგრევებისაგან ქვეყნის ტაძართმშენებლობის ისტორიის შექმნა და ამის საშუალებით კი, თავად ისტორიული წარსულის სხვაფრივი გაცოცხლება; ან კი, მეორე მხრივ, საერთოქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ერთ გამორჩეულ ნაწილად ქართული არქიტექტურის დასახვა. თუმცა განურჩევლად ზემოთქმულისა, ყოველი სამუშაოს მთავარ და განუზომლად მნიშვნელოვან ნაწილად არაორაზროვნად შეგვიძლია დავსახოთ უშუალოდ ნაგებობათათვის შესატყვისი თარიღის გამოღება. „დათარიღების პრობლემა“ გ. ჩუბინაშვილის მონაფეების შრომებშიც „ცოცხლობდა“ და დღემდე ინარჩუნებს მწვავე აქტუალობას, თუმცაღა ხუროთმოძღვრული კვლევების ძირითადი სპეციფიკა 1960 – იანი წლების შემდგომ და სადღეისოდაც, მაინც გ. ჩუბინაშვილის მიერ სტრუქტურირებული კვლევების შემავსებელ ხასიათს ატარებს, რაც კვლევათა სრულებით სხვა საფეხურსა და მნიშვნელოვნებას უსვამს ხაზს. პირობითად რომ ვთქვათ, „თარიღთა დადგენის“ შემდგომ, საქმე-საკეთებლის მთავარმა ხაზმა უკვე არსებული, გამოცდილ-მოსინჯული და მიღებული, ქართული ხელოვნების ისტორიის პერიოდიზაციის შევსებისკენ გადაინაცვლა, რაღა თქმა უნდა, ახალ ძეგლთა აღმოჩენითა თუ დათარიღებითურთ – ყოველივე იმის შემატებითაც, რაც დაზუსტებასა და გამართვას საჭიროებდა.

ამრიგად, „მინა ყამირზე“ დაწყებული გარჯა, რომელიც ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის ჩამოყალიბების პირველ ნაბიჯებსაც გულისხმობს, მეტწილად ძეგლთათვის შესა-

¹ მოცემული წერილი, დურუჯისპირა ბაზილიკის სახელოვნებათმცოდნეო ანალიზისა და დათარიღების მცდელობის შესახებ არსებული ერთიანი გამოკვლევის აზრობრივად პირველ ნაწილს წარმოადგენს. მეორე ნაწილისთვის იხ. ნ. არონიშიძე, დურუჯისპირა ბაზილიკის კომპოზიციის რაობისთვის, *საქართველოს სიძველენი*, N 20. თბ., 2017, გვ. 61-97. თავის მხრივ კი ორივე ეს წერილი, შემოკლებული ვერსიისა სამაგისტრო ნაშრომისა („ადრექრისტიანული ქართული ხუროთმოძღვრების რამდენიმე საკითხი“), რომელშიც ბევრად უფრო დეტალურად და ვრცლადაა განხილული ყველა ის საკითხი, რომელთა შესახებაც მოცემულ წერილებში გვხვდება მსჯელობა. იხ., ნ. არონიშიძე, სამაგისტრო ნაშრომი, თსსა, რესტავრაციის, ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის ფაკულტეტი, თბ., 2017.

დარისი თარიღის გამოკვლევასა და გამო-
ნაკვეთვას უკავშირდება. ერთია ამ შემთხე-
ვაში ქართული ხელოვნების ისტორია და
მისი განვითარების მორფოლოგია და სულ
სხვა კიდევ ამ მიმართულებით არსებული
საერთო გამოცდილება, ჰიპოთეზები, გამო-
მუშავებული და დროით პრიზმაში გატარე-
ბული დაბეჯითებითი მტკიცებები, რომლე-
ბიც ხელოვნების ისტორიის კვლევის მეთო-
დოლოგიაში დაგროვდა და წარმოჩინდა.
„კვლევის მეთოდების“, თავდაპირველად
სწორედ ასეთი ზოგადი და თითქმის რომ
„აბსტრაქტული“ განხილვა-ანალიზი მნიშ-
ვნელოვანია და სხვაგვარი დატვირთვის
მატარებელიც იმ აზრით, რომ საქმე ქარ-
თული ხუროთმოძღვრებისადმი მიდგომას-
თან გვაქვს. საზოგადოდ, კვლევის მეთო-
დოლოგიისთვის გვერდის ავლა ვერასგზით
ჩანს შესაძლებელი. ხელოვნების ისტორიის
კვლევის მეთოდების განსაკუთრებული ხა-
ზგასმით აღნიშვნა-შენიშვნისა და ანალიზის
საჭიროება, დიდწილად, ეგებ სწორედ რომ
ქართულ ხუროთმოძღვრებაში „მათარიღე-
ბელი საშუალებებისადმი“ – ისინი ხომ გარკ-
ვეული თვალსაზრისით „ქრესტომატიული-
ცაა“ – ხელახალმა მიბრუნებამ დაბადა. ის
რომ კვლევის მეთოდოლოგია და მათ შორის
დათარიღების საკითხი უდაოდ მნიშვნელო-
ვანია, არა მხოლოდ უშუალოდ ხელოვნების
ისტორიის გამართვისთვის საჭირო, არა-
მედ, თავისსავე თავში მომცველი პრობლე-
მების თვალსაზრისითაც ნათლად დასტურ-
დება ვ. ზაუერლენდერის ზედმიწევნით
ზუსტი ანალიზითაც, რომელიც ხელოვნე-
ბის ნიმუშის „ხნოვანების, სადაურობისა და
ინდივიდუალობის დადგენას „ეხება“². რაც
შეეხება დათარიღების პრობლემას, რომე-
ლიც, თავის მხრივ, მრავალ კომპონენტა-
დაა დაწინაურებული და მისი შემადგენელი
ელემენტების რკვევა და დადგინება კიდევ
ვაც გახდა ხელოვნების ისტორიის კვლევის
მეთოდებში ვრცლად საანალიზო და გან-

² ვ. ზაუერლენდერი, „ხნოვანების, სადაურობისა
და ინდივიდუალობის დადგენა“, წიგნში: *ხელოვნ-
ების ისტორია, შესავალი*, თბ., 2005, გვ. 126-158.

სახილველი საკითხი, უთუოდ საჭიროებს
ზედმიწევნით და შეძლებისდაგვარად გა-
მართულ „მოთხრობასაც“. ამ მხრივ, იმის
საჭიროებაც ჩნდება, რომ მოხდეს დიფე-
რენცირება და თანმიმდევრობითი დალაგე-
ბა იმ ნიშან-თვისებათა თუ არქიტექტურულ
თავისებურებათა, რომელთა საშუალები-
თაც ხელოვნების, მეტადრე არქიტექტუ-
რის, ისტორიკოსი ძველისათვის თარიღის
მისადაგებას ან კი მის განსაზღვრას ახდენს.
ასეთად, უკვე ხსენებულ ვ. ზაუერლენდერს
მრავალი საკითხი აქვს დასახული, თუმცაღა
ყველაზე ნიშნეული მაინც, ჩვენი შემთხვევი-
სათვის ისაა, რომ მიდგომათა სახესხვაობას
და კვლევის მეთოდთა გარდასახვას უპირა-
ტეს და უწინარეს შემთხვევებში ქვეყნებისა
და კულტურული არეალების გადანაცვლება
განაპირობებს, რომლის მიხედვითაც სხვა-
დასხვა ქვეყნისა თუ კულტურის შემთხვევა-
ში კვლევის მეთოდთა განსხვავებული ნაირ-
სახეობანი და აქცენტები ჩნდება.

დასახელებული საკითხი, რომელიც პრობ-
ლემების სახით იჩენს თავს ქართული ხუ-
როთმოძღვრების შესწავლის გზაზე, შეძლე-
ბისდაგვარად საჭიროებს დახვეწა-დან-
წეხას. შესავლის სახით წარმოდგენილი და-
თარიღების პრობლემა იმ საკითხთაგანია,
რომლის კონკრეტულ გამოძახილებზეც
გვექნება, ერთგვარად ნაძალადევი, მს-
ჯელობა წინამდებარე წერილის ფარგლებ-
ში, თუმცაღა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ერ-
თიანი სახის წარმოსადგენად და საკითხის
მთავარ არსთან მიახლოების მიზნით, ასევე
გვინევს წინამძღვრების მოხმობა.

გასული საუკუნის ბოლო მეოთხედი ქართუ-
ლი ხელოვნების საისტორიო მეცნიერების
სფეროში უკვე მრავალი წლის მანძილზე
მიმდინარე დავის დასაბამს წარმოადგენს.
აღსანიშნავია, რომ განსახილველი კამათი,
სხვადასხვა სახით, ცალკეულ საკითხთა
შესახებ მანამდეც მიმდინარეობდა, თუმცა
ერთგვარად შემაჯამებელი სახე 1985 წლის
წერილში მიიღო³, რომლის ძირითად არსსაც

³ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი. რას მოგვითხრობს

ქართული ადრექრისტიანული ხუროთმოძღვრების ჩასახვისა და განვითარების შესახებ გ. ჩუბინაშვილისეული კონცეფციის კრიტიკული ანალიზი წარმოადგენდა. კრიტიკა არსებითად ორ მნიშვნელოვან საკითხს შეეხება. ძირითადი ცნება, რომლის ახლებურად გააზრებასაც ვხვდებით თ. მირზაშვილისა და ზ. კიკნაძის წერილში, გახლავთ გ. ჩუბინაშვილის მიერ შემუშავებული ე.წ. „ეკოლუციის თეორია“⁴, რომლის მიხედვითაც, როგორც ცნობილია, ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების მორფოლოგიის, დროში ფორმათქმნისა და ცვალებადობის ლოგიკური სურათი წარმოგვიდგება – საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარებიდან, ვიდრე გვიანი შუა საუკუნეების ჩათვლით. სწორედ მოცემული თეორიის კრიტიკა ხორციელდება შემდეგი საკითხების ახლებური გააზრებით:

1. პირველი მნიშვნელოვანი კითხვა, რომლის სხვადასხვაგვარად გააზრების საშუალებითაც ცდილობენ წერილის ავტორები ქართული ხელოვნების ისტორიის სამეცნიერო დარგის ფუძემდებელთა კრიტიკას, ქართული ხუროთმოძღვრების საწყისებრივი პერიოდის იმ ნაგებობათა გეგმარებით-სტრუქტურულ განვითარებას ეხება, რომელიც ძალზე მოკლეთ შეიძლება ასე განიმარტოს: გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებით, გამართული გეგმარებისა და ჩამოყალიბებული სტრუქტურის ბაზილიკების მშენებლობა, არსებულ მასალაზე დაყრდნობით,

მირანის წიგნი, *კრიტიკა*, №6, 1985.

⁴ ვფიქრობთ, სადღესოდ განმარტებას საჭიროებს, ის რაც სრულებით ცალსახად გასაგები და ერთმნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო. მხედველობაში გვაქვს „ეკოლუციის თეორიის“ გააზრება, რომელიც თავისთავად სხვა არაფერია თუ არა „რეეკოლუციური“, ნახტომისებრი, განვითარების არსებრივად საპირისპირო მოვლენა. თუმცა ამასთანავე ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ გ. ჩუბინაშვილი წინარე ქრისტიანული ქართული კულტურის გადასვლას ქრისტიანულ მსოფლმხედველობასა და, მათ შორის, ხელოვნებაზე, სწორედ „ნახტომისებრი“ გარდაქმნის სახით იაზრებს.

მხოლოდღა V საუკუნის ბოლო მეოთხედში ფიქსირდება⁵.

2. თ. მირზაშვილისა და ზ. კიკნაძის წერილის მიხედვით, გამოკვეთილად მნიშვნელოვან საკითხად წარმოგვიდგება გ. ჩუბინაშვილის მიერ შემუშავებული, ქართული ხუროთმოძღვრების ადგილობრივ ნიადაგზე განვითარების თეორია – მისი მოსაზრებით, რომელიც არსებული ძეგლების ზედმინევით ზუსტ შედარებით ანალიზს ეყრდნობა, ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრება, ჩვენში შემოსვლა-ჩასახვის შემდგომ, გადის განვითარების სრულებით თვითმყოფად გზას, თანაზიარს ადგილობრივ სამშენებლო ცოდნასა და ტრადიციასთან⁶.

იმისათვის, რომ ჩვენ მიერ დასახელებული პუნქტების საერთო საზრისი შეიკრას, მოგვყავს ვრცელი ციტატა ზ. კიკნაძის კიდევ ერთი, ბოლოდროინდელი წერილიდან: „აკად. გ. ჩუბინაშვილის კონცეფციის არსი, რომელსაც ჩვენს პუბლიკაციებში განვიხილავდით, მარტივია და შემდეგში მდგომარეობს: ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების შემდეგ საეკლესიო მშენებლობა თვითმყოფადი გზით ისახება და ვითარდება. ქრისტიანობა, როგორც უცხო და უცნობი რელიგია, შიშს ჰგვრის ქართლ-კახეთის მოსახლეობას და აბრკოლებს მის შესვლას ეკლესიაში; ამიტომ შენდება მინიატურული ზომის სამლოცველოები, რომლებიც მხოლოდ მღვდელს იტყვენ; ამასთან ეს ნაგებობები მარტივი ფორმებისა და გაურკვეველი ხასიათისაა, რადგან მათი აგებისას მშენებელნი, მისაბაძი მაგალითის უქონლობის გამო, იძულებულნი არიან დაეყრდნონ ყურმოკრულ ცნობებს საეკლესიო ნაგებობათა შესახებ, შემოღწეულს ქართლში

⁵ გ. ჩუბინაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, ტ. 1, ტფ., 1936, გვ. 29-30; მისივე, *ქართული არქიტექტურის გზები*, ტფ., 1936, გვ. 7-10.

⁶ გ. ჩუბინაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, გვ. 1-30; მისივე, *ქართული არქიტექტურის გზები*, გვ. 7-10.

საქრისტიანოს ცენტრებიდან. ამ კონცეფციის თანახმად, მხოლოდ გორგასლის ეპოქაში უტოლდება საქართველო გარე ქრისტიანული სამყაროს სამშენებლო კულტურის დონეს და „სხვა ქვეყნებთან ერთად მონაწილეობას იღებს ქრისტიანული დოგმების შემუშავებაში“. ამავე კონცეფციის მიხედვით, ცენტრალურგუმბათოვანი თემა ეკლესიებისა განვითარებულია ქართული გლეხური დარბაზის ტიპის შენობისგან და ადგილობრივი მოსახლეობის მისწრაფებების და ტრადიციების გამომხატველია, ამდენად თვითმყოფადია, ხოლო ბაზილიკური ტიპი იძულებით არის დანერგილი ოფიციალური ეკლესიის მიერ, რადგან უცხოა და ამიტომ ქართველი მშენებლისათვის ძნელად დასაძლევია“⁷.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის მეცნიერების დარგად გარდაქმნის ურთულესი გზა, რომლის საფუძვლებიც, კიდევ ერთხელ ვიმეორებთ, სწორედ რომ გ. ჩუბინაშვილს უკავშირდება, ისტორიის ნაწილად იქცა. ისტორიისა, რომელიც არცთუ მაინცდამაინც საფუძვლიან ბრალდებებს, ზოგჯერ ლამისაა ცილისწამების ზღვრამდე მისულ სჯასაც მოიცავს და რომელიც ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების თუ საზოგადოდ ქართული კულტურის „სწორი“, „ნამდვილი“ ისტორიის წარმოჩენის პათოსით ხორციელდებოდა. უცილობლად აღსანიშნავია ყველა ის კრიტიკული წერილი, რომლებიც ქართული ხელოვნების ისტორიის მეცნიერების დამაარსებლის მიმართ წლების მანძილზე იბეჭდებოდა, არა მხოლოდ ქართველ, არამედ, უცხოელთა მხრიდანაც, თუმცა ჩვენი ნაშრომის ფარგლებში მათი სრული ანალიზი და განხილვა ვერასგზით მოხერხდებოდა. ამოსავალი წერტილი წინამდებარე ნაშრომისა, როგორც ითქვა, გახლავთ შედარებით გვიანდელი, 1980-იანი წლებიდან დაწყებული დავა გ. ჩუბინაშვილისა და მისი შემდ-

გომი თაობის ხელოვნების ისტორიკოსთა მიმართ. შემთხვევითი არ უნდა იყოს და არც ურთიერთს გამორიცხავდეს ერთი მხრივ, გ. ჩუბინაშვილის სიცოცხლეშივე, მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის ყოველ ეტაპზე არსებული, სხვადასხვა სახისა და ხასიათის სირთულეები, მეორე მხრივ, კი მეცნიერის გარდაცვალების შემდგომ გაგრძელებული და გადასხვაფერებული ყოველმხრივი ბრალდება, დადანაშაულება თუ კამათი. მაგრამ ყველა კრიტიკული წერილი თუ ბრალდება, მოყოლებული მეცნიერის პირველი ნაშრომებიდან, დასრულებული ამავე სულისკვეთების დღევანდელი კრიტიკული ნარკვევებით, დამწერთა ნებაუნებურად ერთიანი, გაბმული და არც მთლად ორაზროვანი ტენდენციით უნდა იყოს ნაკარნახევი.

უპირველესად, უნდა აღინიშნოს, რომ ანალიზისას ჩვენი მთავარი აქცენტი გაკეთდება არა თავად იმ პრობლემატურ საკითხთა გამორკვევაზე, რომლებიც წერილთა ქართველ ავტორებს აქვთ წამოყენებული⁸, არამედ უპირატესად განვიხილავთ წერილებში წარმოდგენილი მსჯელობის თანმიმდევრულობასა და არგუმენტთა ლოგიკურად გამართვის თავისებურებას.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თ. მირზაშვილისა და ზ. კიკნაძის წერილებში „რას მოგვითხრობს მირიანის წიგნი“ და „კულტურის ისტორიის კვლევის მეთოდებისათვის“, მოცემული მრავალი პრობლემატური საკითხი, საერთო ჯამში, არც თუ ისე მრავალფეროვანია და სწორედ იმ რამდენიმე, ზემოაღნიშნულ საფუძველმდებარე მოსაზრებამდე დაიყვანება. ასე მაგალითად, გ. ჩუბინაშვილის იმ მოსაზრების საპირისპიროდ, რომლის მიხედვითაც V საუკუნის ბოლომდე საქართველოში გეგმარებით-სტრუქტურული თვალსაზრისით გამართული ბაზილიკების მშენებლობა არ არის სავარაუდებელი, წერილის ავტორები ასახელებენ

⁷ ზ. კიკნაძე, *Audiatur et altera pars*, *კადმოსი*, 6, 2014, გვ. 442-443.

⁸ თავად ამ საკითხთა შესახებ იხ. ვ. ბერიძე, კვლავ ადრექრისტიანული ხანის ქართული ხუროთმოძღვრების შესახებ, *მნათობი*, N7, 1986.

რამდენიმე ნაგებობას, რომელთა აშენების თარიღიც უნდა გამორიცხავდეს გ. ჩუბინაშვილის მოცემული მოსაზრების სისწორეს და ეს ძეგლებია: სვეტიცხოველი, ივრის სიონი, მანგლისი, წილკანი, ატენის სიონი და ბოლნისის სიონი. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ყოველი ეს ძეგლი და, უფრო მეტიც, მათთან დაკავშირებული ყოველი კერძო დეტალი შემდგომ ცალკეულ პრობლემადაა წარმოსახული და აბზაც-აბზაც განხილულია მკითველზე იმგვარი ზემოქმედების მოხდენის მიზნით, თითქოს ამ ნაგებობათა შესახებ არსებული ინფორმაცია სრულეზობით არ შეესაბამება სიმართლეს ან კი იმავე ნაგებობათა შესახებ საზოგადოდ არაფერია ნაკვლევი. დიდწილად მნიშვნელოვანი ამ შემთხვევაში წერილის აგების ზოგადი პრინციპი გახლავთ, რომლითაც იქმნება შთაბეჭდილება, რომ იმავე გ. ჩუბინაშვილისა თუ მისი „სკოლის“ სხვა წარმომადგენლების კვლევებში აუარებელ საკითხ-პრობლემათა რიგია დასაზუსტებელი, ხელმეორედ საკვლევი თუ საზოგადოდ უარსაყოფი, რაც ობიექტურად, საეჭვოა სიმართლეს შეესაბამებოდეს.

ჯერ ერთი, გ. ჩუბინაშვილი, ცხადია მისივე კვლევის სპეციფიკიდან გამომდინარე, რომელიც მხოლოდდა არსებული ძეგლების სახელოვნებათმცოდნეო, საისტორიო და არქეოლოგიურ მონაცემთა შეჯერების საფუძველზე გულისხმობდა ნაგებობის კვლევას, ვერასგზით გამოთქვამდა ვარაუდს იმ ნაგებობათა შესახებ, რომლებიც საიმდროოდ არ იყო გამოვლენილი, თუმცა იმავდროულად მოიხსენიებოდა საისტორიო წყაროებში. კრიტიკული წერილის ავტორთა მხრიდან ნაგებობები მათიანეში არსებული ცნობების მიხედვითაა იდენტიფიცირებული. გ. ჩუბინაშვილისა და მისივე „სკოლის“ სხვა წარმომადგენლებისთვის კი ამდაგავრად, დაშვებებისა და ვარაუდების დონეზე კვლევათა განხორციელება, სწორედ რომ მეთოდოლოგიურად გახლდათ მიუღებელი. კვლევის დასახელებული სპეციფიკა, გამორჩეუ-

ლად კი, სახელოვნებათმცოდნეო ანალიზი თავად ობიექტის არსებობას მოითხოვს უთუოდ, ისიც თუ ეს ნაგებობა, მინიმალური რაოდენობით მაინც, კვლევისათვის საჭირო ინფორმაციის მატარებელია. სწორედ ის, რომ სხვაგვარად წარმოუდგენელიც იყო და, ვფიქრობთ, ასევე წარმოუდგენელია სადღეისოდაც, გახდა სჯისა და დავის მნიშვნელოვანი საბაზი. კრიტიკული წერილის ავტორები, ნაშრომის ძირითად ნაწილს მოცემული თემის განხილვას უთმობენ – იმ მოსაზრების კრიტიკის საფუძველზე, რომლის მიხედვითაც „ქართველი ხელოვნებათმცოდნეები“ და მათ შორის უპირველესად, რალა თქმა უნდა, გ. ჩუბინაშვილი და ვ. ბერიძე, ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ტაძართმშენებლობის პირველ ნიმუშთაგანად ნეკრესის მცირე სამლოცველოს მიიჩნევდნენ. ამასთანავე მნიშვნელოვანია, რომ პოლემიკის საფუძველად იქცა მხოლოდდა IV საუკუნით დათარიღებული ნაგებობები, ნეკრესის სამლოცველო და ჭერემის კვადრატი – არავითარი, ჩამოყალიბებული და განვრცობილი მსჯელობა გ. ჩუბინაშვილისა და ვ. ბერიძის მიერ დათარიღებულ ნაგებობათა V საუკუნის ჯგუფზე, კრიტიკულ წერილში არაა წარმოდგენილი. უმთავრესი მიზეზები, რომელთა გამოც თ. მირზაშვილი და ზ. კიკნაძე ვერ იღებენ ნეკრესს საეკლესიო ნაგებობად და მით უფრო ბაზილიკად, გახლავთ ნაგებობის სიმცირე, გეგმარებითი თავისებურებები და მათიანეთა ცნობები საიმდროოდ ქართლში „გაჩაღებული მშენებლობის“ შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ პირველ მიზეზად დასახელებული ნაგებობის ზომები და მასშტაბები სრულეზობით არ შეიძლება რაიმეგვარი მსჯელობისას მხედველობაში იქნეს მიღებული, თუმცა იმის გამო, რომ სწორედ ეს საკითხი გახდა ორმხრივი პოლემიკის ერთ-ერთი მიზეზი ვეცდებით მოკლედ განვმარტოთ მისი არსი. ვ. ბერიძე თ. მირზაშვილისა და ზ. კიკნაძის წერილის პათოსად განსაზღვრავს შემდეგ დებულებებს: „IV საუკუნის ძეგლები მცი-

რე კი არა დიდი ზომისა იყო“⁹; „შენობათა სიმცირე მათი ღირსების შემლახველია“¹⁰; „ჩვენ რა სხვაზე ნაკლები ვიყავით, სხვები თუ დიდ ეკლესიებს აშენებდნენ, ჩვენში რატომ უნდა აშენებულიყო პატარა ეკლესიები“¹¹. ახლა კი ძალზე მცირე ამონარიდები კრიტიკული წერილის ავტორთა მსჯელობიდან ზომა-მასშტაბის თაობაზე, რომელიც დიდწილად ტექსტუალური მანიპულაციის შედეგს წარმოადგენს: „თვალის დახამხამებაში შეიძლება, მაგალითად, ჭერემის კვადრატის აგება – ცნობილია მისი გაბარიტები, მშენებლობის ტექნიკა და მასალა. ამგვარ ნაგებობას 4-5 ხელოსანი 2-3 დღეში თავისუფლად დაასრულებდა,“ „...ჩვენ კი ვმსჯელობთ მათიანეში მოხსენიებულ სახელმწიფო მნიშვნელობის კაპიტალური ნაგებობის მშენებლობაზე. იმასაც ვამბობთ, რომ მათ აგებას მრავალი მშენებელი რამდენიმე ათეულ წელს ანდომებდა“¹². აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გ. ჩუბინაშვილის თეორია ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების პირველი ფაზების შესახებ აქ ძალზე გამარტივებული სახითაა წარმოდგენილი, ისე, თითქოს ევოლუციის გზა მხოლოდ ნაგებობათა გაბარიტებს და მათ მონაცვლეობას, თანმიმდევრობით ზრდას გულისხმობდეს. ცხადია, დიდი დაკვირვება არ სჭირდება იმას, რომ ეს მოვლენები ავტორთა მხრიდან საგანგებოდაა დამცრობილი და გაიოლებული. სამწუხაროდ, ამდაგვარად გააზრებულ და გადასხვაფერებულ საკითხთა წრე არც თუ მცირეა.

ახლა მოგვინვეს შევეხოთ კრიტიკული განსჯის კიდევ ერთ არგუმენტს – არქეოლოგიას. რადგანაც კამათი გ. ჩუბინაშვილის იმ მოსაზრებაზეა, რომლის მიხედვითაც სტრუქტურულად ჩამოყალიბებული

⁹ ვ. ბერიძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 147.

¹⁰ ვ. ბერიძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 152.

¹¹ ვ. ბერიძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 155.

¹² ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *კულტურის ისტორიის კვლევის მეთოდებისათვის, კრიტიკა*, N2, თბ., 1987, გვ. 82.

და განვითარებული ბაზილიკები ქართულ საეკლესიო აღმშენებლობაში V საუკუნეზე ადრე არ უნდა იყოს სავარაუდებელი, ის ნაგებობები, რომელთა არქეოლოგიურ მონაცემებზეც მსჯელობენ თ. მირზაშვილი და ზ. კიკნაძე, მათ მიერვე სწორედ IV და V საუკუნის I ნახევრითაა განსაზღვრული. ამჯერად, უცილობლად აღსანიშნავია, რომ არგუმენტაციის სახეცვლა და ძეგლთა მათარილებელ კომპონენტად არქეოლოგიურ მონაცემთა შემოყვანა, ნაცვლად მათიანეთა ცნობებისა, რომლებიც მეტწილად, შესაბამის ობიექტთა ვერდადასტურების გამო, თეორიული მსჯელობის საგნადღა რჩება, მხოლოდღა კეთილად აღსანიშნია, მაგრამ ისტორიული მონაცემები არც ამ შემთხვევაშია დათმობილი. ამრიგად, მიმოვიხილოთ არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგები, რომელთა შესახებაც თ. მირზაშვილი და ზ. კიკნაძე აღნიშნავენ: „ძეგლების არქეოლოგიურმა კვლევამ არ დაადასტურა აკად. გ. ჩუბინაშვილის ვარაუდები (სვეტიცხოველი, ივრის სიონი, მანგლისი, ნილკანი, ატენის სიონი, ბოლნისი და სხვ.). ამავე დროს, ყველა შემთხვევაში, მათიანეთა ცნობები პოულობდა მატერიალურ დასაბუთებას“¹³. მსჯელობის თანმიმდევრობით ისე გამოდის, რომ „მატიანეთა ცნობები“ ყოვლად უპირატესი მნიშვნელობისაა, თუნდაც საქმე სახელოვნებათმცოდნეო ან კი არქეოლოგიურ მონაცემებს ეხებოდეს. ამას მათ მიერ დასახელებული არქეოლოგიური გათხრების შესახებ მოხმობილი მონაცემებიც წარმოაჩენს.

პირველი ნაგებობა, რომლის არქეოლოგიური გათხრების მონაცემებზეც გვხვდება საუბარი წერილის დასაწყისში, სვეტიცხოველი გახლავთ, სადაც არქეოლოგიური კვლევა 1968-1971 წლებში განხორციელდა და რომლის შედეგებსა თუ მასალებზე ობიექტური მსჯელობა სრულად, სადღეისოდაც შეუძლებელია¹⁴. ავტორები თავად აღნიშნა-

¹³ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 71.

¹⁴ მნიშვნელოვანია ასევე ისიც, რომ შემდგომდროინდელი არქეოლოგიური გათხრების შე-

ვენ: „...ეს არის ამ მასალის ერთადერთი, თანაც არასრულფასოვანი პუბლიკაცია“-ო – იგულისხმება რ. მეფისაშვილისა და ვ. ცინცაძის წიგნი¹⁵. ამის შემდგომ ვხვდებით უცნაურ დასკვნას: „სვეტიცხოვლის კვლევამ გააქარწყლა ევოლუციის თეორიის ამოსავალი დებულება იმის თაობაზე, რომ პირველაგებული ტაძარი „მეტად მცირე ტანის იყო.“ (გ. ჩუბინაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, 24.)¹⁶. თავდაპირველად უნდა აღვნიშნოთ, რომ გ. ჩუბინაშვილის წიგნის მითითებული გვერდის კონტექსტი სრულებით შეცვლილია, რადგან ტექსტში ნათქვამია: „ტაძრის პირვანდელი შენობები, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მეტად მცირე ტანისანი იყვნენ და მალე მათ ნაცვლად ან სხვები ააგეს, ან გადააკეთეს; ამიტომ ასე ცოტაა დარჩენილი პირვანდელი ტაძრები.“ როგორც ვხედავთ, აქ საუბარი საზოგადოდ პირველქრიტიანული ტაძრების შესახებაა და არავითარი ხსენება კონკრეტულად სვეტიცხოვლის ნაგებობისა არაა, როგორც ეს კრიტიკული წერილის ავტორთა ტექსტშია წარმოდგენილი. თუმცადა, სრულებით გასაგებია, თუ რას გულისხმობს ზ. კიკნაძისა და თ. მირზაშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრება, მაგრამ განსხვავებით 1980-იანი წლებისგან, სადღეისოდ ნამდვილად განსაზღვრულია სვეტიცხოვლის ქვედა ფენის, იმ გეგმარების ნაგებობის თარიღი, რომელიც რ. მეფისაშვილისა და ვ. ცინცაძის წიგნშია წარმოდგენილი და ეს გახლავთ ვახტანგ გორგასლის აღმშენებლობის ნაწილად მიჩნეული, სწორედ V საუკუნის ბოლო პერიოდით დათარიღებული დიდი, სამნავიანი, ბაზილიკა. ამრიგად, სვეტიცხოველის კვლევის ვერავითარი შედეგი ვერ აღმოჩნ-

დეგებიც კი ჩვენთვის არაფრისმთქმელი აღმოჩნდა, იმ მიზეზისდა გამო, რომ სათანადოდ დამუშავებული სახით ისინი დღემდე არაა გამოქვეყნებული. ამდენად, ჩვენთვის სადღეისოდაც ბუნდოვანია სვეტიცხოვლის ქვედა შრეთა არსებითად მნიშვნელოვანი მონაცემები.

¹⁵ R. Mepisachwili, W. Zinzadze, *Die Kunst des alten Georgien*, Leipzig, 1977.

¹⁶ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 7

და იმ მყარი არგუმენტაციის მატარებელი, რომელსაც შეიძლება „გაექარწყლებინა“ გ. ჩუბინაშვილის ვარაუდები. აღსანიშნავია წილკნის ტაძარი, რომლის არქეოლოგიური ძიებანიც ნ. ჩუბინაშვილს უკავშირდება. ავტორები თავად აღნიშნავენ, რომ: „გამოვლენილი მასალიდან მხოლოდ სამი რელიეფის ფოტოა დაბეჭდილი, როგორც პარალელური მასალა¹⁷. ამრიგად, გამოდის, რომ არქეოლოგიური მასალის არასრულფასოვნად წარმოდგენისა თუ გამოვლენის გამო, შეუძლებელი იქნებოდა რაიმე მტკიცებითი ფორმით მსჯელობა წინამდებარე ნაგებობის ქვედა ფენების ზუსტი გეგმარებითი თავისებურებებისა თუ მისი დათარიღების შესახებ. ჩვენ აღარ შევჩერდებით ბ. მჭედლიშვილის, ზ. კიკნაძისა და თ. მირზაშვილის ერთობლივ სტატიაზე „ამან აღაშენა ეკლესია წილკნისა“¹⁸, სადაც საქმე კვლავ წერილობით ცნობათა „სახელმძღვანელოდ“ წარმოდგენის პრინციპთან გვაქვს. ამასთან დაკავშირებით ვ. ბერიძეც აღნიშნავს: „ტაძრის აშენების შესახებ სხვადასხვა ისტორიული ცნობები ეწინააღმდეგება ერთმანეთს“¹⁹. რეალურად, ვერც არქეოლოგიური და ვერც ისტორიული წყაროების მონაცემები იძლევა წილკნის ეკლესიის დროითი ჩარჩოს IV საუკუნის შუა წლებით განსაზღვრის შესაძლებლობას, როგორც ეს წერილის ავტორებს აქვთ წარმოდგენილი: „მაგრამ კიდევაც რომ ვერწმუნოთ აკად. ვ. ბერიძეს და ეს მინაშენი ჩავთვალოთ IV საუკუნის შუა წლების ეკლესიად, ევოლუციის განვითარების თეორიისგან არაფერი რჩება...“²⁰. ვფიქრობთ, რომ თავისთავად ტაძრის თარიღის ამდაგვარად განსაზღვრაც არც მთლად გასაგები გახლავთ, თანაც იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ ერთადერთ

¹⁷ ნ. ჩუბინაშვილი, *ხანდისი*, თბ., 1972, ტაბ. 36, 41.

¹⁸ ბ. მჭედლიშვილი, ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, „ამან აღაშენა ეკლესია წილკნისა“, *გაზ. ახალგაზრდა კომუნისტი*, 1984, 4, II.

¹⁹ ვ. ბერიძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 137.

²⁰ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 73.

მაპროვოცირებლად, ამ შემთხვევაში, მატინანეთა, ისიც ურთიერთსაპირისპირო ცნობები წარმოგვიდგება. მტკიცება იმისა, რომ IV საუკუნეში და V საუკუნის პირველ ნახევარში ქართულ ხუროთმოძღვრებაში შეიმჩნევა დიდი, გამართული სტრუქტურისა და ჩამოყალიბებული გეგმარების ნაგებობათა მშენებლობა, იმ ნაგებობის არქეოლოგიური ძიებების შედეგებით გრძელდება, რომელშიც რეალურად ტაძრის გარშემო აღმოჩენილი ციტადელისა და სხვა, გაურკვეველი, ნაშთების კვალი და არა თავად ნაგებობის ქვეშ. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ატენის სიონის არქეოლოგიური კვლევა, რომელიც 1984 წელს ჩატარდა გ. აბრამიშვილის მიერ. წერილში მოყვანილია ციტატა მისივე მოხსენებიდან: „ატენის სიონის ფასადების ირგვლივ სადაზვერვო-არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა VII საუკუნის ტაძარზე ადრეული ხანის კედლის ნაშთები და სვეტის ორი ბაზა.“ და შემდეგ: „არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი ძველი ნაგებობის ნაშთები, მისი არქიტექტურული ელემენტები და ცხადია, თვით სუბსტრუქცია, რომელზედაც აღუმართავთ ეს თავდაპირველი ნაგებობა, აქ VII საუკუნეზე ადრეული ტაძრის არსებობაზე მიგვანიშნებს“²¹. როგორც ვხვდებით, თავად არქეოლოგიური სამუშაოების ხელმძღვანელი, გ. აბრამიშვილი, არავითარ კონკრეტულ თარიღზეც კი არ საუბრობს. მოგვიანო ნაშრომში ატენის სიონის ქვეშ მოპოვებული ნაშთები მან ბოლნისის სიონის და გორგასლისეული სვეტიცხოვლის გვერდით მოაქცია²². არეოლოგიური კვლევების შედეგად გამოვლენილი კიდევ ერთი ნაგებობა, რომელიც კრიტიკული წერილის ავტორთა შეხედულებით, გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებათა სისწორეს ვერ უნდა ადასტურებდეს, ივრის სიონი გახლავთ. ამ ნაგებობაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების

შესახებ თ. მირზაშვილსა და ზ. კიკნაძეს თავად გ. ჩუბინაშვილის ციტატა აქვთ მოხმობილი,²³ რომლის მიხედვითაც დგინდება, რომ მკვლევარმა ნაგებობის დათარიღება ამ სამუშაოების შედეგად გამოვლენილი მასალის საფუძველზე განახორციელა. ივრის სიონთან დაკავშირებით ავტორებს რ. რამიშვილის მოსაზრებასც მოჰყავთ, რომელიც ნაგებობას V საუკუნის II ნახევრით ათარიღებს²⁴. მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ თარიღის ამდაგვარად განსაზღვრა, ასეთი დათარიღება, რაოდენ სარწმუნოც არ უნდა იყოს ის, ვერასგზით ეწინააღმდეგება გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებას, იმის შესახებ რომ გამართული სტრუქტურის მქონე დიდი ბაზილიკების არსებობა V საუკუნის ბოლომდე არ უნდა იყოს სავარაუდოებელი. თუმცა, მათ მიერვე დამონმებული ავტორის, ექსპედიციის ხელმძღვანელის, რ. რამიშვილის დათარიღებას თ. მირზაშვილი და ზ. კიკნაძე ეჭვქვეშ აყენებენ: „თუმცა არ არსებობდა არავითარი ობიექტური დაბრკოლება იმისთვის, რომ ძველის აგება ერწო-თიანეთში წმ. ნინოს მოღვაწეობის ხანას დაკავშირებოდა“²⁵. ანუ ძველის არქეოლოგიურად შესწავლაც ვერ აღმოჩნდა საკმარისი მიზეზი საიმისოდ, რომ არ მომხდარიყო მისი ერთი საუკუნით დაძველების მცდელობა, თანაც მხოლოდ ისტორიული ნყაროების საფუძველზე წარმოქმნილი მოსაზრებების საფუძველზე. ივრის სიონთან დაკავშირებით წერილში კიდევ ერთი, ი. ციციშვილის შეხედულებაა მოხმობილი – ნაგებობის შესაძლო, ხაზს ვუსვამთ, „შესაძლო“ თარიღად ის ზოგადად, ადრექრისტიანულ ეპოქას ვარაუდობდა. ამრიგად, გამოდის, რომ ვერც ივრის სიონის მონაცემთა რაიმეგვარი ანალიზის საფუძველზე დგინდება გ. ჩუბინაშვილის, უკვე მრავალჯერ ხსენებულ, ვარაუდთა მცდარობა.

²¹ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 73.

ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 73.

²² გ. აბრამიშვილი, *ატენის სიონი*, თბ., 2012. გვ. 33-34.

²³ Г. Чубинашвили, *Архитектура Кахети*, Тб., 1959, გვ. 132.

²⁴ რ. რამიშვილი, *ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები*, სიონი, თბ., 1970, გვ. 54.

²⁵ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 74.

მსჯელობის ამავე რიგს განეკუთვნება მანგლისის ტაძრის არქეოლოგიური გათხრების შედეგებზე მითითებაც, რომლის დასტურადაც წერილის ავტორებს მ. დვალის შემდეგი სიტყვები მოჰყავთ: „არქიტექტურის სამმართველოს ძეგლთა დაცვის კომიტეტის დაავალებით, 1956 წელს... ძეგლზე გავიყვანეთ რამდენიმე შურფი და ზონდაჟი ძეგლის დაზიანებისა და სხვა საინტერესო საკითხების დასადგენად“²⁶. თავის მხრივ, აქ აღსანიშნავია, რომ „რამდენიმე შურფი და ზონდაჟი“ ძეგლის საძირკვლის ქვეშ არსებული ინფორმაციის ზუსტი დადგენისთვის საკმარისი სრულებით არაა, თუმცა ესეც რომ არა, თავისთავად ტაძრის ოქტოგონური ბაზა, რომელსაც თ. მირზაშვილი და ზ. კიკნაძე ასახელებენ, არაა ზუსტად გამოკვლეული და დათარიღებული. ამასთანავე, ამ ნაგებობის შესახებ არსებული ინფორმაცია ვერ იძლევა თარიღის ზუსტად განსაზღვრის საფუძველს. არქეოლოგიურ ძიებათა შესახებ ავტორებს დასახელებული აქვთ კიდევ ერთი და ამ მხრივ უკანასკნელი საკითხი – არქეოლოგიური კვლევები ნასტაკის ველზე: „აკად. ვ. ბერიძის აზრით, „ასეთი გათხრები არ ყოფილა“ ჩვენს მიერ მოხსენიებულ ნასტაკის ველზე და ისტორიული ნეკრესის ტერიტორიაზე. ამ ობიექტებზე არქეოლოგიური ძიებანი კვლავაც მიმდინარეობს და სადღეისოდ მოპოვებული უხვი არქეოლოგიური მასალა ადასტურებს მათიანეთა ცნობების უტყუარობას.“ თუმცა ამ ციტატის ამხსნელ-განმმარტებელი სხვა რაიმე მოსაზრება წინამდებარე წერილში უკვე აღარ არის წარმოდგენილი. შესაბამისად, ვერც ნასტაკის-ნეკრესის არქეოლოგიური მონაცემებისა და მით უფრო ძეგლების შესახებ ვიმსჯელებთ, რომელთა დათარიღებამაც რეალურად უნდა შეცვალოს გ. ჩუბინაშვილის მიერ შემუშავებული კონცეფციის ერთი ნაწილი — V ს-ის ბოლომდე, პირობითად რომ ვთქვათ, „დიდი ბაზილიკების“ კვალის არარსებობაზე.

²⁶ მ. დვალი, *მანგლისი*, თბ., 1974. გვ. 15.

რეალურად აღმოჩნდა, რომ ვერც არქეოლოგიური მასალები და ვერც მათიანეთა ცნობები იძლევა მყარ, არგუმენტირებულ მასალას, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელი იქნება ქართული ხუროთმოძღვრების შესახებ გ. ჩუბინაშვილის მიერ წლების მანძილზე ჩამოყალიბებული, საფუძვლიანი და სიღრმისეული კვლევების გაბათილება.

ჩვენ მიერ დასახელებული სამი ძირითადი ცნებიდან თუ დებულებიდან, რომლის უკუგდებითაც თ. მირზაშვილი და ზ. კიკნაძე ცდილობენ გ. ჩუბინაშვილის თეორიათა უარყოფასა და ამ მოსაზრებათა უსაფუძვლობის დამტკიცებას, უმთავრესთაგანი ქართული ხუროთმოძღვრების ადგილობრივ ნიადაგზე განვითარების საკითხი გახლავთ. ამასთან დაკავშირებით, წერილის ავტორთა მიერ შემოთავაზებულ მსჯელობაში რამდენიმე მონაკვეთს ვხვდებით. ერთ ადგილას წარმოდგენილია ვ. ბერიძის წერილის ნაწყვეტი, სადაც იგი წერს: „... გ. ჩუბინაშვილი... გვიჩვენებს, რომ ნეკრესის ეკლესია... განვითარების ადრეულ საფეხურზე დგას, როცა შეთვისებულია მხოლოდ გარეგნული მხარე ტიპისა, ხოლო სხვა არსებითი ელემენტები ჯერ კიდევ არა. დასრულებული სახის ბაზილიკამდე ჯერ კიდევ გასავლელი იყო ძიების გზა“²⁷. ამ აბზაცის გააზრება კი უკვე ავტორთა მიერ შემდეგი სახით წარმოგვიდგება: „აქ ცხადად არის გამოთქმული ხელოვნების ისტორიკოსთა მიერ აჩემებული თვალსაზრისი ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ადგილობრივ ნიადაგზე ჩასახვისა და განვითარების შესახებ. საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს ჩვენში არ არსებობდა არც სამშენებლო კულტურა და არც ხუროთმოძღვარი, რომელსაც ნორმალური ბაზილიკის თუ სხვა ტიპის შენობის აგება შეეძლო; მშენებლის არაპროფესიონალიზმი თითქოს იქიდანაც ჩანს, რომ იგი ვერ წვდება შენობის „არსებით ელემენტებს“, ეს კი მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ ადგილობრივი ოსტატი აგებს შენობას, რომლის არსი მის-

²⁷ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 85.

თვის მიუწვდომელია, ე. ი. აშენებს ბრმად, გაუცნობიერებლად“²⁸. თ. მირზაშვილის და ზ. კიკნაძის მიერ წარმოდგენილი ვითარებით ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება თითქოს გ. ჩუბინაშვილი და ვ. ბერიძე მოცემული დროის ქართველ მშენებლებს და მათ შორის ნეკრესის მშენებელ ოსტატს ყოვლად გაუნაფავად და უცოდინრად სახავენ, ამის საპირნონედ კი, ვფიქრობთ, თავად წერილის ავტორებს გამოსდით არათანმიმდევრული ტექსტუალური მანიპულაცია, რადგან ძნელია აღნიშნული მოსაზრების მწყობრი ლოგიკური ხაზი გამოიკვეთოს, როცა იმავე ავტორების მიერაა გამოთქმული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ნეკრესის მაშენებლის „კვალიფიკაციის“ უკვე სხვაგვარ ინტერპრეტაციას ვხვდებით: „ამ მშენებელზე ვერც იმას ვიტყვით, რომ მის მიერ „შეთვისებულია მხოლოდ გარეგნული მხარე ტიპისა“, – როგორ შეიძლება შენობა, რომელსაც აკად. ვ. ბერიძის სიტყვით, „სიგანე მეტი აქვს სიგრძეზე“, – გარეგნულად ჰგავდეს ბაზილიკას.“ თუკი ასეა, მაშინ გამოდის, რომ იმას, რასაც კრიტიკული წერილის ავტორები გ. ჩუბინაშვილსა და ვ. ბერიძეს „უნუნებენ“, თავადაც არა მხოლოდ ეთანხმებიან, არამედ, უფრო ღრმადაც მიდიან და ნეკრესელი ოსტატის ნახელავს ბაზილიკურობის გარეგნულ მახასიათებლებსაც კი უკარგავენ, რის მიხედვითაც გამოდის, რომ ნეკრესის მაშენებლის საზოგადოდ ვერავითარ სამშენებლო განაფულობაზე ვერ ვისაუბრებთ, რაც ასევე არცთუ უეჭველად უნდა შეესაბამებოდეს სიმართლეს. თავისთავად ისიც ცალკე სჯის საგანია თუ რამდენად ლოგიკურია თ. მირზაშვილის და ზ. კიკნაძის მიერ მოხმობილი ვ. ბერიძის ციტატის, კონკრეტული საკითხების ინერპრეტაცია, მათ შორის რამდენიმე მოსაზრება: „აქ ცხადად არის გამოთქმული ხელოვნების ისტორიკოსთა მიერ აჩემებული თვალსაზრისი ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ადგილობრივ ნიადაგზე ჩასახვისა და განვითარების შესახებ.“ ხსენებული „აჩემე-

ბული თვალსაზრისი“, ცხადია, გ. ჩუბინაშვილს ეკუთვნის და ამავე შეხედულებას ვ. ბერიძეც იზიარებს, მაგრამ აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი მოსაზრების ამოკითხვა ვ. ბერიძის ზემოთ მოყვანილ ციტატაში შეუძლებელი გვეჩვენება. ესეც რომ არა, მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით გ. ჩუბინაშვილს ბევრად ვრცელი და კომლპექსური მსჯელობა აქვს წარმოდგენილი, ვიდრე ეს შეიძლება რომელიმე, ამდაგვარად მოხმობილ, ამონარიდში წარმოისახოს. ვფიქრობთ, ვ. ბერიძის მოხმობილ ციტატაში რთულად თუ ამოიკითხება ავტორთა მიერ ინტერპრეტირებული მოსაზრება საქართველოში სამშენებლო კულტურისა და ხუროთმოძღვრის არარსებობის, ნეკრესის მშენებლის „არაპროფესიონალიზმის“ თუ მის მიერ ნაგებობის არსის ვერწვდომის, „ბრმად“ და „გაუცნობიერებლად“ შენების შესახებ. თუ დასრულებული სახის ბაზილიკამდე კიდევ იყო გასავლელი განვითარების გარკვეული ფაზები, ვფიქრობთ, ეს არაა თანატოლი ცნება იმ მოსაზრებისა, რომ ჩვენში არ არსებობდა არავითარი ხუროთმოძღვრული ცოდნა თუ კულტურა. გ. ჩუბინაშვილისა და ვ. ბერიძის მოხმობილი მოსაზრებიდან ვერასგზით გამოიყვანება „ბრმად“ და „გაუცნობიერებლად“ შენების თეორიაც – შეიძლება ითქვას, რომ სრულიადაც პირუკუ, ძიებისა და ფიქრის, ადგილობრივ სამშენებლო ტრადიციასა და კულტურასთან ზიარების შედეგმა წარმოშვა ბაზილიკური ტიპის გარკვეული ელემენტების ნაკლოვანებაც და მისი, გარეგნული სახით მაინც, არსებობაც.

საზოგადოდაც უნდა ითქვას, რომ ხელოვნების ნებისმიერი დარგი და მათ შორის, ცხადია, ხუროთმოძღვრება ან კი მისი რომელიმე ცალკეული ტიპი, განიცდის და გადის განვითარების გარკვეულ საფეხურებრივ გზას, რომლის მსვლელობის დროითი ჩარჩოც ხშირად საუკუნეთა ფარგლებშიც ექცევა. მიუხედავად განვითარების თუ ევოლუციის თეორიის მოწინააღმდეგეთა მრავალი მოსაზრებისა, რთულად წარ-

²⁸ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 85.

მოსადგენი გვეჩვენებს რაიმე ხუროთმოძღვრული ტიპის თუ ფორმის არსებობა, რომელიც დროში არ იყოს განვითარებული. ეს იმ შემთხვევაზეც ითქმის, როდესაც სჯა რომელიმე განვითარებული კულტურისგან დასესხების შემთხვევეს შეეხება. ასეთი კი, ქრისტიანული კულტურისთვის, მით უფრო კი ჩვენთვის, ანუ წყარო ერთგავრი განვითარებულობისა თუ დასასესხებლად სწორებისა, აღმოსავლეთქრისტიანული სამყარო გახლავთ, ბიზანტიის სახელწოდებაში გაერთიანებული, რომლის გამოცდილებაშიც, ცხადია, წინამდებარე კულტურათა განვლილი გზაც უნდა ვიგულისხმოთ და ასე ალბათ უსასრულოდ, ვიდრე ხუროთმოძღვრული მონაფიქრის პირველმცდელობამდე. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზანტიურ სამყაროსთან უთუო კავშირში მყოფი და, იქნებ, მისი ნაწილებიც კი, სომხეთი და საქართველო, ქმნიან მათი კულტურისა და ეროვნული ხუროთმოძღვრული ტრადიციისათვის სახასიათო ტაძართმშენებლობას ისევე, როგორც ბიზანტიის იმპერიაში შემავალი სხვა ქვეყნები და ცალკეული კულტურები. ეს, ერთი შეხედვით, კულტურის ისტორიის განვითარების სწორედ რომ „ანბანურ ჭეშმარიტებამდე“ დასული მოცემულობა, „რატომღაც“ სრულებით მიუღებელი შეიქნა წინამდებარე წერილის ავტორთათვის. თავისთავად გ. ჩუბინაშვილი საქართველოს ადრეული პერიოდის კულტურის სფეროში მიმდინარე „სამეზობლო“ ურთიერთობათა შესახებ სრულებით არაორაზროვნად შენიშნავს: „როგორც ბუნებრივია ყველასთვის, არც ერთს კულტურულ სახელმწიფოს არ შეუძლია სხვებისაგან განმარტოებული ცხოვრება, პირიქით, საკუთარი კულტურული დონის ასამაღლებლად მას სჭირდება სხვა სახელმწიფოებთან ცხოველი კავშირის გაბმა და კულტურულ ღირებულებათა გაცვლა-გამოცვლის წარმოება. ამ მხრივ საქართველო განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდა. მისი გეოგრაფიული მდებარეობა და აქედან გამომდინარე ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები სხვადასხვა სახელმწიფოსი ძალზე ხელს უწყობდა მის

არემარეში კულტურულ ღირებულებათა გარედან მოზღვაებას“²⁹. მოცემული ციტატიდანაც და საზოგადოდ გ. ჩუბინაშვილის კვლევებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ მეცნიერი ადრექრისტიანული ეპოქის ქართული კულტურის განვითარებას, ისევე, როგორც წინაქრისტიანულისას, სწორედ მონინავე-ცივილიზებული ქვეყნების წრესთან თანაკავშირის უთუო საუძველზე ხედავს. აქ საკითხავია მხოლოდდა თუ რა ინტენსივობით, რაგვარი დამოკიდებულებითა და როგორი მასშტაბით ხორციელდებოდა იმავე განვითარებული, კულტურის მაღალ დონეზე მყოფი სახელმწიფოებიდან ხელოვნების ამა თუ იმ დარგის მიღწევათა მიღება-გათავისება.

ვ. ბერიძე მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით მსჯელობისას ხსნის თუ როგორ წარმოუდგენიათ ქართველ ხელოვნების ისტორიკოსთ იმჟამინდელი ქართული საზოგადოების კულტურული განვითარების მდგომარეობა და როგორ სახავენ ისინი „...ხალხს – შემოქმედს, საკუთარი სახის შენარჩუნებისათვის მებრძოლს სულიერ ცხოვრებაში, ხალხს, მსოფლიო ცივილიზაციასთან ნაზიარებს, მაგრამ იმისთვის მზრუნველს, რომ ამ ცივილიზაციის ფარგლებში საკუთარი სახე შენარჩუნოს და საკუთარი ადგილი დაიჭიროს“³⁰. ვფიქრობთ, არც ქართული კულტურისა და კონკრეტულად ხუროთმოძღვრული განვითარების დასახელებული მოდელი უნდა იყოს წარმოუდგენელი და, მით უფრო, არასასურველი, მაგრამ ამ აზრსაც გამოუჩნდა კრიტიკული მოსაზრება წერილის ავტორთა მხრიდან: „როგორ შეიძლება ჩავთვალოთ „მსოფლიო ცივილიზაციასთან ნაზიარებად“ ის ხალხი, რომელიც საკუთარი ძალებით იწყებს იმის შექმნას, რაც უკვე შექმნილი და ჩამოყალიბებულია ცივილიზებულ მსოფლიოში“³¹. აქ კი, ძალზე

²⁹ გ. ჩუბინაშვილი, *ქართული არქიტექტურის გზები*, გვ. 8.

³⁰ ვ. ბერიძე, *კვლავ ადრექრისტიანული ხანის ქართული ხუროთმოძღვრების შესახებ*, გვ. 155.

³¹ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 86.

საინტერესოა თუ როგორ წარმოუდგენიათ ზ. კიკნაძესა და თ. მირზაშვილს იმ საზოგადოების კულტურული განვითარების დონე, რომელიც ყოველგვარი გააზრების გარეშე, სრულებით ერთი-ერთში იმეორებს მისი მეზობელი სახელმწიფოების ამა თუ იმ დარგში არსებულ მიღწევებს, ყოველგვარი გადამუშავებისა და ადგილობრივ, საუკუნოვან, ტრადიციასთან შეუთანადებლად და შეუთავსებლად იღებს და ამკვიდრებს ხელოვნების სხვადასხვა დარგის მისთვის უცხო მოდელებს. ვფიქრობთ, განვითარების თვალსაზრისით, გაცილებით სოლიდური სახის მატარებლად წარმოგვიდგება საზოგადოება, ერი თუ რომელიმე კულტურა, რომელიც საკუთარი შემოქმედებითი ტრადიციების შევსება-განსრულების მიზნით, ესესხება განვითარებული სახელმწიფოების ამა თუ იმ მიღწევას და მას საკუთარ გამოცდილებას, საუკუნეთა მანძილზე არსებულ „ნაშენს“ მატებს. განსაკუთრებულად რთულად წარმოგვიდგება ვითარება, როდესაც საქმე რელიგიას და საეკლესიო ხელოვნებას შეეხება, მით უმეტეს თუ ეს რელიგია ახალია, ახლად შემოსული და დამკვიდრებული – განსხვავებული რწმენა-წარმოდგენებით სამყაროზე, სრულებით ახლებური წეს-ჩვეულებებითა და დოგმატიკით, ახლებურივე წესებითა და მოთხოვნებით სამშენებლო ხელოვნების მიმართ. ჩვენი შეხედულებით, ეს თემა იმდენად სიღრმისეულ და დაკონკრეტებით მსჯელობას მოითხოვს, ძალზე არსებითი კონკრეტული ისტორიულ-კულტურული დეტალების ანალიზით, რომ ასე ზოგადად განხილვა არ უნდა იყოს რაიმე ხელჩასაჭიდი დასკვნის მომცემი. ხოლო, რაც შეეხება, კრიტიკული წერილის ავტორთა მხრიდან გამართულ რიტორიკულ მსჯელობას, თითქოს გ. ჩუბინაშვილისა და ვ. ბერიძის მიერ საკითხთა გააზრებით გამოდის, რომ „ეს ხალხი აღმომჩნდება იმ ველური ტომის მდგომარეობაში, რომელიც ელექტრონის ეპოქაში ხახუნით ცდილობს ცეცხლის მოპოვებას³² ან კი

³² იქვე.

შემდეგი: „აქამდე ანბანურ ჭეშამრიტებად მიგვაჩნია ის, რომ ყველა დროში მოწინავე იდეებისა და კულტურული მონაპოვრის შემთვისებელი და მატარებელი იყო ამისათვის შემზადებული, განსწავლული, შემოქმედი საზოგადოება“³³, ნამდვილად არ შეესაბამება სინამდვილეს. სრულებით თვალსაჩინოა და ცხადია ის გარემოება, რომ წინამდებარე რიტორიკას არაფერი აქვს საერთო რეალობასთან და არც თუნდაც სამეცნიერო პოლემიკის იმ აქტიურ პრობლემებთან, რომელთა შესახებაც ავტორთა მიერ წარმოდგენილ წერილშია საუბარი. თუკი წერილში მოცემულ მსჯელობას ასეთ განზოგადებით ხასიათს, ერთსადაიმავე თემაზე აპელირებას და, ხშირ შემთხვევაში, ბრალდებას ჩამოვაშორებთ, შესაძლებელი გახდება უშუალოდ პრობლემატური საკითხების არსზე გასვლაც. ქართული ხუროთმოძღვრების ადგილობრივ ნიადაგზე განვითარების ზემოთ ხსენებული მოსაზრებისა და განხილული საკითხის კიდევ ერთ ნაწილს წარმოადგენს ქართულ საისტორიო წყაროებში, მათ შორის „ქართლის ცხოვრებაში“, არსებული ცნობები ქართლში ბიზანტიის იმპერატორის მიერ გამოგზავნილი მშენებლების შესახებ. ამ საისტორიო საბუთთა ნაკითხვის საფუძველზე და მათში მოხსენიებული კონკრეტული ისტორიული პუნქტების სახელწოდებებზე დაყრდნობით, ვიმეორებთ – პუნქტებისა, რადგან ადგილმდებარეობის დასახელება ყოვეთვის როდი გულისხმობს იქ ამჟამად არსებულ ძეგლთა თავდაპირველობასა და ავთენტურობას, ხორციელდება გ. ჩუბინაშვილის თეორიის კრიტიკა. წერილის ავტორებს მოჰყავთ ამონარიდი ვ. ბერიძის წერილიდან, სადაც საუბარი სწორედ საქართველოში ბერძენ ოსტატთა მოღვაწეობის საკითხს ეხება: „ბერძენ ოსტატებს, თუ ისინი მართლაც ჩამოვიდნენ, სწორედ არ დაუნერგავთ კანონები“³⁴; შემდეგ: „ამგვარად, როგორც არ უნდა ეცადონ ავტორები, დარჩენილი ძეგლები მოწმობს,

³³ იქვე.

³⁴ იქვე, გვ. 96.

რომ კონსტანტინეს მშენებელთა ნაღვანის რეალური კვალი არსად ჩანს³⁵, და იქვე: „მასალის ანალიზმა გ. ჩუბინაშვილი და ქართველი „ხელოვნების ისტორიკოსები“ დაარწმუნა, რომ არავითარი კვალი კონსტანტინეს მიერ გამოგზავნილ ოსტატთაგან აგებული არც შენობისა და არც გავლენისა ქართულ სინამდვილეში არ ჩანს“³⁶. მოხმობილი ციტატებიდანაც ჩანს, თუ რაოდენ ქაოტური სახითაა წარმოდგენილი ვ. ბერიძის მოსაზრებები კრიტიკული წერილის ავტროთა მიერ, თუმცა ისიც უთუოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვ. ბერიძე არ უარყოფს ქართლში კონსტანტინეს მშენებელთა ჩამოსვლისა და მოღვაწეობის საკითხს, არამედ ამოდის რეალობიდან და მათი მშენებლობის კვალის დაუდასტურებლობის გამო, აღარ გამოთქვამს ჰიპოთეტურ მოსაზრებებს, თუ რომელი ძეგლები შეიძლება ყოფილიყო კონკრეტულად მათ მიერ აგებული. ამის საპირისპიროდ კი, ბერძენ ოსტატთა აუცილებელი საქმიანობის შესახებ აღნიშნავს: „...მათი ამოცანა იყო ქართლში საეკლესიო მშენებლობის უპირველეს მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება“³⁷. ამასთანავე: „სრულიად დაუჯერებელია, რომ ბერძნებს მანგლისში და სხვა ადგილებშიაც ეშენებინათ ოქტოგონები და არა ბაზილიკები – ისინი ხომ ჩვეულებრივ ეკლესიებს აშენებდნენ და არა მარტირიუმებსა და მავზოლეუმებს“³⁸. და კიდევ ერთი მონაკვეთი, სადაც სრულებით ცალსახად ირკვევა წინამდებარე საკითხთან დაკავშირებით ვ. ბერიძის პოზიცია და მოსაზრება: „ჩვენ არ ვიცით, როგორი უნდა ყოფილიყო ეს ეკლესიები, ჩვენამდის არც ერთს არ მოუღწევია“³⁹.

ამრიგად, ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით, ვარაუდები საქართველოში ბიზანტიელ ოსტატთა ნახელავის თაობაზე, თავად

ნაგებობათა ვერდადასტურების გამო, როგორც ვხედავთ, გაუმართლებელია, რაც თავისთავად გულისხმობს, რომ წერილის ავტორთა მხრიდან გ. ჩუბინაშვილის თეორიათა მცდარობაზე საუბარი არაა ადექვატური. ის გარემოება, რომ გ. ჩუბინაშვილი და შემდგომ მისი სკოლის სხვა წარმომადგენლები, „ხელოვნების ისტორიკოსები“, ქართული ხუროთმოძღვრების ადრეული პერიოდის განვითარებას ადგილობრივ ნიადაგზე ვარაუდობენ, უსაფუძვლო სრულიადაც არ ყოფილა. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ისტორიულ წყაროებში მოხსენიებული ბერძენი ოსტატები, რომლებიც მირიან მეფის თხოვნით გამოწვეული იყვნენ იმპერატორ კონსტანტინესგან, ცხადია, იქნებოდნენ და ქართლის საეკლესიო აღმშენებლობაში გარკვეულ თანამონაწილეობასაც მიიღებდნენ, თუმცა არც იმ რეალობის გაუთვალისწინებლობა შეიძლება, რომელსაც სადღეისოდ მათი აღმშენებლობის რაიმე კონკრეტული მონაცემების მქონე ძეგლის ვერდადასტურება წარმოქმნის.

ქართლში ბერძენ ოსტატთა მოღვაწეობის კვალის დადასტურების და ამდენად, ქართული ხუროთმოძღვრების ადგილობრივ ნიადაგზე განვითარების საპირისპირო მოსაზრების დასაბუთების მიზნით, წერილის ავტორები კიდევ ერთ ამბავს იმონებენ: „თუ გავიზიარებთ აკად. ვ. ბერიძის სკეპტიკურ დამოკიდებულებას მათიანის ამ ცნობისადმი (“თუ ისინი მართლაც ჩამოვიდნენ...”), „რალა ვუყოთ“ 1938 წელს მცხეთაში, სამთავროს სამაროვანზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილ ბერძნულენოვან ეპიტაფიას, რომელიც გვაუწყებს: „ავრელი აქოლისი, მხატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი, აქ განვისვენებ ჩემ მეუღლე ბევრაზურიასთან ერთად...“⁴⁰ ამ

³⁵ იქვე.

³⁶ იქვე.

³⁷ ვ. ბერიძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 142.

³⁸ იქვე, გვ. 141.

³⁹ იქვე, გვ. 143.

⁴⁰ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 98. ტექსტში მოცემული წარწერა IV საუკუნით თარიღდება. იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, მცხეთა-სამთავროს ახლად აღმოჩენილი ბერძნული წარწერა, საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. *მოამბე*, ტ. IV, N 6, 1943, გვ. 577-584.

საკითხთან დაკავშირებულ მსჯელობაში წერილის ავტორები კიდევ უფრო ღრმად მიდიან და ნეკრესის ბაზილიკისა და ჭერემის მცირე სამლოცველოს შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებას შემდეგი სახით აგრძელებენ: „თუ ეს პრიმიტიული და მხატვრულად ჩამოუყალიბებელი და მოუმწიფებელი შენობები IV ს-ის „ცოცხალი, რეალური ძეგლებია“, მაშინ არავითარ ავრელის აქოლისს, მხატვართუხუცესსა და ხუროთმოძღვარს არ უცხოვრია IV ს-ის ქართლში, ან თავად ეს ხარისხებია არათუ „ბევრისმთქმელი“, არამედ არაფრისმთქმელი“⁴¹. ამ მოსაზრების გაგრძელებად კი ვღებულობთ შემდეგ დასკვნას: „მთელს ევოლუციურ თეორიას საფუძველითურთ ანგრევს ამ ეპიტაფიის მასშტაბური გააზრება, რომელიც მოცემულია არა ხელოვნების ისტორიკოსის, არამედ წყაროთმცოდნისა და ეპიგრაფიკოსის ნაშრომში...“⁴² ამ „მასშტაბური“ გააზრების ნიმუშად კი ავტორებს მოჰყავთ თ. ყაუხჩიშვილის შემდეგი სიტყვები: „ეს გარემოება (რომ IV-V საუკუნეებისათვის საქართველოში „მხატვართუხუცესის“ თანამდებობა არსებობს) ფართო პერსპექტივას უსახავს ხელოვნებათმცოდნეთ: IV-V სს-ში საქართველოში განვითარებულია მშენებლობა (ტერმინი არქიტექტონ), მხატვრობა, ჩანს, არის ხელოვან-ხელოსანთა ბრიგადები და არსებობენ მათი უფროსები – არქიზოგრაფები“⁴³. ცხადია, უკანასკნელ ციტატაზე რაიმეს თქმა და მით უფრო მისი კრიტიკა არ იქნება უპრიანი, თუმცა ამ ამონარიდის კონტექსტი სრულებით განსხვავებულია. უნდა ითქვას, რომ ავრელის აქოლისის, როგორც „მხატვართუხუცესის“ არსებობა სრულებით არაა წარმოუდგენელი მოვლენა და მათ შორის არც თავად ვ. ბერიძისთვის, რომელსაც იგი მოხსენიებულიც კი ჰყავს ნაშრომ-

⁴¹ ზ. კიკნაძე, თ. მირზაშვილი, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 99.

⁴² იქვე, გვ. 100.

⁴³ იქვე, გვ. 100. წარმოდგენილი ამონარიდისთვის იხ., თ. ყაუხჩიშვილი, *ბერძნული წარწერები საქართველოში*, თბ., 1952, გვ. 256.

ში⁴⁴. ვფიქრობთ, აქ გაუგებარი კვლავაც ის გარემოებაა, რომ ბერძენი ოსტატის ნახელავი არსადაა მიკვლეული და მით უფრო, იმ ვითარების გათვალისწინებით, როდესაც არა მხოლოდ „მხატვართუხუცესი“ არსებობს, არამედ, „ხელოვან-ხელოსანთა ბრიგადებიც.“

აქვე უნდა დავძინოთ რომ ზ. კიკნაძისა და თ. მირზაშვილის მიერ დასახელებულ ნაგებობათა ჯგუფთან, ისევე როგორც ქართული ხუროთმოძღვრების სხვა ძეგლებთან მიმართებით უთუოდ მრავალი საკითხია დასადგენი. ტაძართმშენებლობის ერთიანი ისტორიის ჩამოყალიბების შემდგომ, რაც განხორციელდა იმავე გ. ჩუბინაშვილისა და მისი სკოლის სხვა წარმომადგენლების მიერ, სამომავლო კვლევის საგანს ყოველი მათგანის ინდივიდუალური პრობლემატური საკითხის ზედმიწევნით ზუსტი გამოკვლევა წარმოადგენს.

სინამდვილეში ზემოგანხილულ დავას ახალი ბიძგი მისცა კახეთში, ყვარლის რაიონში ორი ბაზილიკის – დოლოჭოპისა და ჭაბუკაურის აღმოჩენამ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ჩვენთვის პირველი მათგანია. ნელების მანძილზე მისი აღმოჩენის შესახებ ექსპედიციის ხელმძღვანელის, ბ-ნი ნოდარ ბახტაძის და მისი სამეცნიერო ჯგუფის რამდენიმე ნაშრომი გამოქვეყნდა. ისინი არა მხოლოდ გვაცნობს უაღრესად საყურადღებო ტაძარს, არამედ ახლადგამოვლენილ ცალკეულ ძეგლთა დათარიღება-ანალიზსაც გვთავაზობს და ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების, განსაკუთრებით კი მისი პირველი ნაბიჯების უკვე მიღებულ კლასიფიკაციათა გადასხვაფერებას, შეცვლას, თუ გნებავთ გადამრუნებას ეხება. ისე კი, არც თავისთავად რისამე ცვლილება და გადასხვაფერებაა მიუღებელი და მით უფრო საგანგაშო, თუნდაც ეს ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ადრეულ, საწყისებრივ ნაგებობათა განვითარება თუ მათი დროითი თან-

⁴⁴ ვ. ბერიძე, *ძველი ქართველი ოსტატები*, თბ., 1967.

მიმდევრობა-დათარილება იყოს. ოღონდ, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ნ. ბახტაძის შრომებში, მისი კვლევების ფარგლებში, იქნება ეს სქოლიოები თუ ძირითადი ტექსტი, სრულებით არაორაზროვნადაა მოხმობილი იმ ავტორთა მოსაზრებანი და გადაჭრითი ხასიათის მტკიცებანი, რომელთა შესახებაც უკვე ვისაუბრეთ. დოლოჭოპისა თუ ჭაბუკაურის ბაზილიკათა დათარილება-კლასიფიკაციას მოყოლებული ინტერპრეტაცია საზოგადოდ 1980-იანი წლებიდან ცნობილ, ერთ მაგისტრალურ ხაზს თანხვდება და, განზრახ თუ უნებლიედ, მის შევსება-დასაბუთებას ემსახურება.

2012 წელს გამოქვეყნებული ანგარიშის პირველ ნაწილს ნ. ბახტაძე უთმობს ძეგლის არქეოლოგიური კვლევების შედეგებს, რომლის ფარგლებშიც გამოიკვეთა ბაზილიკის ძირითადი სახე და გამოვლინდა ნივთიერი მასალა – კერამიკული საყოფაცხოვრებო ნაკეთობები. ტექსტში გვხვდება წმინდა ტექნიკური ხასიათის აღწერითი ნაწილი, სადაც წარმოდგენილია შემორჩენილი ნაშთის დაკარგული ნაწილების – თალების, სარკმელთა დამაბოლოვებელი თალოვანი ქვებისა და სხვა დეტალების ანალიზი. ამას გარდა, მკვლევარი არქეოლოგიურ მასალასთან და ხსენებულ დეტალებთან ერთად ასახელებს ადგილზე მოპოვებულ დიდი რაოდენობით ლურსმნებს თუ დამწვარი ხის მასალის ნაშთებს, რაც, მისი მოსაზრებით, დოლოჭოპის ტაძარში ხის კონსტრუქციებით გადახურვის არსებობას ადასტურებს. ბაზილიკის ფარგლებში აღმოჩნდა სამარხების მთელი წყება, რასაც ნ. ბახტაძე მოგვიანო პერიოდს, ამ ტერიტორიის სასაფლაოდ გადაქცევის ხანას მიაწერს. გამოყოფილ იქნა დოლოჭოპის ბაზილიკის ფუნქციონირების ეტაპებიც: „ძეგლის გამოყენება 3 ძირითად ქრონოლოგიურ ფაზაზე მიმდინარეობდა. პირველ ეტაპზე, ბაზილიკის თავდაპირველი სახით და დანიშნულებით“ ... „V ს-ის I ნახევარში დაწყებული ეს ციკლი, დანგრევისას მის ფართობზე მიმოფანტული არტეფაქტების და გაჩანაგე-

ბა-ხანძრის ნაკვალევის საფუძველზე, დაახ VIII-IX სს-ში უნდა შეწყვეტილიყო (ბუნებრივი იქნება, რომ ეს დარბევა კახეთში არაბი სარდლის, მურვან-ყრუს გამანადგურებელ ლაშქრობას დაეუკავშიროთ)“.

„ცოტა ხნის შემდეგ, დაზიანებული ბაზილიკის მხოლოდ შუა და ჩრდილოეთის ნაგების ნაწილებილა აღადგინეს, ისიც დასავლეთიდან მე-3 წყვილ სვეტების სიგრძემდე. ამისთვის დარჩენილ სვეტებს შორის სიცარიელები ბაზილიკის დანგრეული ნაწილების მასალით (მათ შორის შირიმის მეორადად გამოყენებული „მარკირებული დეტალებით“) შეავსეს და გამოიყვანეს დარბაზული ეკლესია ჩრდილოეთის ეკვდერით“ ... „...დაახ. XII-XIII საუკუნეებში ეს განახლებული ეკლესიაც საბოლოოდაა ნყობიდან გამოსული“ ... „...იმ პერიოდში ტაძრის ირგვლივ განაშენიანებული სოფლის მოსახლეობის მიერ მეტად მჭიდრო სასაფლაოდ ყოფილა გამოყენებული“⁴⁵.

გამოკვლევის ავტორი დოლოჭოპის ბაზილიკის დათარილების საკითხსაც წამოჭრის და ამის მიხედვით ადრეული ქართული სატაძრო მშენებლობის საერთო კლასიფიკაციაში ცვლილებების შეტანის აუცილებლობაზეც მიუთითებს.

დოლოჭოპის ახლადგამოვლენილი ბაზილიკის ერთ უმთავრესთაგან მათარილებლად მკვლევართ ტაძრის ტერიტორიაზე და უშუალოდ ნაგებობის სივრცეში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა აქვთ მოხმობილი, რომელიც, მათი დასკვნით, უცილობლად V საუკუნეს უნდა განეკუთვნებოდეს. მაგრამ თავისთავად არქეოლოგიური მათარილებელი V საუკუნე ვერაფერს იძლევა იმ რთული მოცემულობის გათვალისწინებით, რომ ძეგლის თარიღი არა ასე ზოგადად, არამედ, სწორედ V საუკუნის I ნახევრით იქნა განსაზღვრული, არქეოლოგიური მასალა კი სრულებით არ გვაძლევს მისი ასეთი სიზუსტით

⁴⁵ ნ. ბახტაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში, *კადმოსი*, 4, 2012, გვ. 283-284.

დათარიღების არც აუცილებლობას და არც შესაძლებლობას.

მოვიხილავთ რა წინამდებარე ნაშრომის სახელოვნებათმცოდნეო ანალიზის ნაწილს, ვხვდებით საკმაოდ სიტყვაძუნუნ და ნაკლებად თუ კომპლექსურ, შედარებითი ხასიათის სამიოდ მონაკვეთს. მათგან ერთი, დოლოჭოპის ნეკრესისავე ჭაბუკაურის ბაზილიკის შემორჩენილ ნაშთებთან შეპირისპირებით ხორციელდება. ნ. ბახტაძე ამ უკანასკნელთა ურთიერთმიმართების შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავს: „როგორც ჩანს, ჭაბუკაურის გაცილებით პრიმიტიული გეგმარების, მოგვიანებით ჩამოყალიბებული ქართული ეკლესიების სტილის ფონზე ჯერ კიდევ საკმაოდ უცხო ნიშნებით აღბეჭდილი ბაზილიკა (მას ხომ გარდა ხის კოჭოვანი გადახურვისა, სწორკუთხა გეგმის საკურთხეველი და კვადრატული კვეთის სვეტები აქვს), რამდენიმე ათწლეულით უსწრებს დოლოჭოპის ბაზილიკას; ამ უკანასკნელში გვხვდება ნახევარწრიული აფსიდი, ჯვრის გეგმის ნაგებობის გამყოფი სვეტნარი, ჩამოყალიბებული პასტოფორიუმები. სწორედ ამიტომ ვფიქრობთ, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკა ქრონოლოგიურად რამდენადმე უნდა ჩამორჩებოდეს ჭაბუკაურისას“⁴⁶. ამავე შედარების საფუძველზე ავტორი ასკვნის, რომ დოლოჭოპის ტაძარი IV საუკუნით მის მიერვე დათარიღებული ჭაბუკაურის შემდგომ, რამდენიმე ათწლეულში, ანუ V საუკუნის I ნახევარში იქნა აგებული.

თავდაპირველად, სწორედ რომ ჭაბუკაურის ბაზილიკის, ერთგვარ, „ნიშნულად“ წარმოდგენის საკითხია აღსანიშნავი, რადგანაც ამ უკანასკნელის ავტორის მიერ შემოთავაზებული დათარიღება მეცნიერთა მიერ როდია გაზიარებული, თუმცა ეს ცალკე სჯის, კვლევის საგანია და მაინც ვფიქრობთ, რომ ის შედარებით უფრო მოგვიანო ხანას უნდა განეკუთვნებოდეს. ამოსავალი მაინც ის გარემოებაა, რომ ბ-ნი ნ. ბახტაძის რამდენიმე მოსაზრება თითქოს ერთი მეორესაც ნაკლებად

ეტანხმება, რაც არა მხოლოდ ჭაბუკაურის, არამედ, თავად დოლოჭოპის ტაძრის თარიღსაც მერყევად და ნიადაგამოცლილად წარმოსახავს, კერძოდ კი, დოლოჭოპის ბაზილიკის გორგასლისეულ აღმშენებლობას. გამოდის, რომ ან დოლოჭოპის აღმშენებლობა არ უკავშირდება ვახტანგ გორგასალს ან კი ჭაბუკაურსა და ამ უკანასკნელს შორის აღმშენების დროითი სხვაობა ერთსაუკუნოვანია, ნაცვლად, ავტორის განმარტების საპირისპიროდ, „რამდენიმე ათწლეულისა“. ცხადია, ასეთ ვითარებაში ვერავითარ ქრონოლოგიურ საყრდენად ვერ წარმოვისახავთ ჭაბუკაურის მიდამოებში აღმოჩენილ ამ ბაზილიკას, თან არგუმენტთა საფუძველიანობა თავისთავადაც გვესაკლისება – აფსიდისა და ნავთგამყოფი ბურჯების ფორმათა სახესხვაობა თუ პასტოფორიუმების ერთგან ოდენ მეტი, ხოლო მეორეგან, თითქოს უფრო ნაკლები ჩამოყალიბებულობა, ძეგლთა ათწლეულობით გამიჯვნის საფუძველს არ უნდა იძლეოდეს. იმასაც შევნიშნავთ, რომ რაიმე არსებით სხვაობას დოლოჭოპისა და ჭაბუკაურის ტაძართა პასტოფორიუმებს შორის ვერ ვხედავთ. დოლოჭოპში მოცემულია კვადრატს მიახლოებული ორი სათავსი, რომელთაგან, ჩრდილოეთისას ჩრდილოეთ კედელშივე კარი, ხოლო, სამხრეთისას საკურთხევის მიმართულებით მცირე ნიშოვანი ხვრელი აქვს დატანებული. ჭაბუკაურის ბაზილიკის იგივე სათავსები ლიობთა გარეშე და შედარებით უფრო მართკუთხა ფორმითაა წარმოდგენილი. ორივე ამ ტაძრის მოცემულ ნაშთთა სიმაღლეზე სარკმლების კვალი დაფიქსირებული არაა. ამდენად, დოლოჭოპის ბაზილიკის პასტოფორიუმთა შედარებით ჩამოყალიბებლობაზე მსჯელობის საფუძველიანობაც დიდად საეჭვოა, იმ ვითარების გათვალისწინებით, რომ ქართული ბაზილიკური მშენებლობის არც ერთ ეტაპზე, რაიმე ჩამოყალიბებული, თუნდაც მხოლოდ გეგმარებითი, სახის მქონე კანონზომიერებას ვერ დავაფიქსირებთ გადაჭრით. პირიქითაც, სხვადასხვა ეტაპზე, თუ გნებავთ ერთი საუკუნის ფარგლებში

⁴⁶ ნ. ბახტაძე, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 282-283.

ერთსა და იმავე რეგიონში აგებულ ძეგლთა პასტოფორიუმები სრულებით სხვაობს ურთიერთს გეგმარებითი გადაწყვეტის, საკურთხეველთან მიმართების, ტაძრის ნაგებობის კავშირისა თუ შიდა ფუნქციური მოწყობის თვალსაზრისით. მაგალითად შეიძლება მოვიხმოთ VI საუკუნის ტაძართა ჯგუფი: ანჩისხატი, ურბნისი, ვაზისუბანი, კანარეთის სამება, სადაც სრულებით განსხვავებული გადაწყვეტის ნიშნებია გამოკვეთილი.

დოლოჭოპისა და ჭაბუკაურის ბაზილიკათა შედარების გარდა, ვხვდებით კიდევ ერთ, შემდეგი აზრისა და სახის მქონე ამონარიდს: „...დოლოჭოპის ბაზილიკა, ქართული ქრისტიანული ბაზილიკური ხუროთმოძღვრების განვითარების პირველ ეტაპს განეკუთვნება: მას მხოლოდ ხუროთმოძღვრული მონაცემებითაც კი, ქრონოლოგიურად დიდად ვერ დავაშორებთ საქართველოში V-VI საუკუნეებში გავრცელებულ ნამდვილ... ..ბაზილიკებს – ბოლნისის სიონს, ურბნისის წმ. სტეფანეს ბაზილიკას, კანარეთის სამებას და ა.შ.; თუმცა, ყველა ჩამოთვლილი ბაზილიკისგან განსხვავებით, დოლოჭოპის ტაძარს ხის კონსტრუქციებზე დაყრდნობილი კრამიტის სახურავი ფარავდა“⁴⁷. ეს შედარებაც, წინარეს მსგავსად, თითქოს, თარიღის V საუკუნის I ნახევრის გამყარებას უნდა ემსახურობდეს, თუმცა მსგავსად პირველი შედარებისა იგი რაიმეგვარ დამატარიღებელ არგუმენტს არ უნდა იძლეოდეს. ის კი, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკა დროით დიდად, და ვფიქრობთ, არც მცირედ, არ უნდა დავაშოროთ V-VI საუკუნეებში გავრცელებულ ნამდვილ, ე.წ. დიდ ბაზილიკათა ჯგუფს, სრულებით არასადაოდ გვეჩვენება.

ამის შემდგომ ავტორი წამოჭრის საკითხს ადრეულ ქართულ საეკლესიო ნაგებობათა ზომა-მასშტაბისა და მათი ხის კონსტრუქციით გადახურვის შესახებ. „დღევანდელი გადასახედიდან, ჯერ ნეკრესის ჭაბუკაურის, ახლა კი დოლოჭოპის ბაზილიკის აღმოჩენის შემდეგ, ცხადია, ახლებურად უნდა მივუდ-

⁴⁷ იქვე, გვ. 279.

გეთ საკითხს უძველესი ქართული ბაზილიკების ზომების, გეგმარებითი პროპორციების თავისებურებების და უპირობოდ ქვის კამარით გადახურვის შესახებ. რეალურ საფუძველს მოკლებული აღმოჩნდა ცნობილ ქართველ ხელოვნებამცოდნეთა ერთი ნაწილის შეხედულება იმის თაობაზეც, თითქოს ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარების შემდგომ, სულ ცოტა ერთი საუკუნის განმავლობაში, საქართველოში სრულიად არ იგებოდა რომაულ-ადრებიზანტიური თუ აღმოსავლეთ-ქრისტიანულ სამყაროს თითქმის ყველა პროვინციაში ესოდენ სწრაფად და საყოველთაოდ გავრცელებული „ნამდვილი“ – დიდი ზომის, აღმოსავლეთ-დასავლეთ ღერძზე მკვეთრად წაგრძელებული, ნაგებად რამდენიმე წყვილი სვეტით დაყოფილი მოზრდილი ბაზილიკები“⁴⁸.

ნ. ბახტაძის მიერ გადაჭრით მტკიცება იმისა, რომ ქართულ ხელოვნებამცოდნეობაში არასოდეს დამდგარა ხის კონსტრუქციებით ტაძართა შესაძლო გადახურვის საკითხი, არც მთლად ზუსტია, ვინაიდან ამდაგვარი მსჯელობა სულ მინიმუმ ორი ძეგლის, ბიჭვინტისა და ვაშნარის ბაზილიკათა შესახებ იქნა წარმოდგენილი. თუკი აქ პასუხად იმ არგუმენტს მივიღებთ, რომ ეს საკითხი არა წმინდად ქართულ ნიადაგზე აღმოცენებულ-განვითარებულ ძეგლებთან კავშირში იქნა წამოჭრილი, ისიც არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ჭაბუკაურისა თუ დოლოჭოპის ბაზილიკებსაც კვლევის ავტორი სწორედ არაქართულ – ზოგად-ბიზანტიურ თუ აღმოსავლეთ-ქრისტიანულ აღმშენებლობას უკავშირებს. ამდაგვარსავე აღრევასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ნ. ბახტაძე ხაზს უსვამს ქართველ ხელოვნების ისტორიკოსთა მხრიდან ქართულ ხუროთმოძღვრებაში რომაულ-ბიზანტიური კვალის არდაშვების საკითხს, მაშინ როდესაც ქართული ხუროთმოძღვრების სწორედ ადრეულ ეტაპზე – V საუკუნის შუა წლებიდან VI საუკუნის ჩათვლითაა დადასტურებული ე.წ. დასავლური

⁴⁸ იქვე, გვ. 280.

ბაზილიკების მთელი რიგი, მოყოლებული ბიჭვინტიდან, ნოქალაქევიდან, ციხისძრიდან თუ სეფიეთიდან, დამთავრებული ვაშნარითა და ალაჰადეთი. თუმცადა მნიშვნელოვანი მაინც ისაა, რომ იმავე ხის კონსტრუქციებისა თუ გნებავთ, ტაძრის ზომათა საკითხები, უპირველესად მაინც, გ. ჩუბინაშვილის თეორიათა კრიტიკის გარდა, სწორედ დოლოჭოპის ბაზილიკის ადრეული, V საუკუნის I ნახევრით დათარიღებისა და მისი ბიზანტიურ, აღმოსავლეთ-ქრისტიანულ მშენებლობასთან დაკავშირების მცდელობაა. აკი აცხადებს კიდევაც მკვლევარი, რომ დოლოჭოპისა თუ ჭაბუკაურის ბაზილიკათა აღმოჩენით დადასტურდა „მოქცევაი ქართლისაის“ ტექსტში ნახსენები საბერძნეთიდან იბერიის ოფიციალის მიერ მოწვეული მშენებლების რეალურობა-ნამდვილობა. თუმცა ნ. ბახტაძე არ გამორიცხავს, რომ ისტორიულ წყაროებში ნახსენებ მშენებლებში შესაძლოა, ბიზანტიური მშენებლობის ხერხებსა და მეთოდებს კარგად ნაზიარები ქართველი ოსტატებიც იგულისხმებოდესო. ავტორი დოლოჭოპის ბაზილიკის ბიზანტიურ აღმშენებლობასთან ესოდენ ძლიერ კავშირს ნავთა წაგრძელებული გეგმარებით, გადახურვის სისტემაში ხის კონსტრუქციების გამოყენებითა და პასტოფორიუმების არსებობით ასაბუთებს. მკვლევარის მიერ მათარიღებლად მოხმობილი არც ერთი ელემენტით დოლოჭოპის აგება V საუკუნის I ნახევარში არ დასტურდება – თითქმის ყველა ეს ელემენტი, გარდა ხის კონსტრუქციებისა, შემდგომი ხანიდან ხდება ცნობილი ქართულ ტაძართმშენებლობაში, ასეთნაირად კი გამოვა, რომ ყველა ქართული ძეგლი აღმოსავლეთ-ქრისტიანული მშენებლობის ნაყოფად უნდა მივიჩნიოთ. ვერ გამოვრიცხავთ, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკას მართლაც ჰქონდა ხის კონსტრუქციებზე დამყარებული გადახურვის სისტემა, თუმცა ასეთის არსებობა გვაეჭვებს კედლებისა თუ თვით ნავთაგამყოფი ბურჯების ესოდენი მასიურობის გათვალისწინებით, მით უფრო, რომ ასეთი

რამ იმავე „ბიზანტიურ“ სამყაროშიც არაა სახასიათო გადანყვეტა. მაინც ვფიქრობთ, რომ მშენებლობის ტექნიკა, გეგმარებითი სტილი თუ ხუროთმოძღვრული ელემენტები ძირეულ თანხვედრაშია V-VI საუკუნეთა ე.წ. დიდ ქართულ ბაზილიკათა ჯგუფთან და ამდენად, თავისთავად ხის გადახურვა არსებითად არ შეიძლება ცვლიდეს საკითხის არსს იმდენად, რომ ტაძრის ან V საუკუნის I ნახევარსთვის მიკუთვნება ან საქართველოში ბიზანტიურ მშენებლობათან დაკავშირება მოხერხდეს.

ძალზე მნიშვნელოვანია ის თუ როგორ იცვლება ნ. ბახტაძის მსჯელობა შემდგომი ხანის გამოკვლევებსა თუ გამოცემებში. 2012-2015 წლებში განხორციელებული გათხრების შედეგად, ჯერ 2013 წელს გამოქვეყნდა შედარებით უფრო შევსებული და ნაწილობრივ შეცვლილი გამოკვლევა-ანგარიში, ხოლო 2015 წელს – ჩვენთვის უფრო მნიშვნელოვანი, უკვე სრული ანგარიში. ამ სამი წლის მანძილზე განხორციელებული სამუშაოების კვალად, საერთო სურათი არსებითად შეიცვალა. დოლოჭოპის ბაზილიკის გამოვლენილ ნაწილს ამჯერად უკვე სამხრევი გარშემოსავლელი დაემატა, რამაც რეალურად, ერთიანად შეცვალა ნაგებობის საერთო კონფიგურაცია თუ გეგმარებითი სტრუქტურა. „დიდი ბაზილიკის“ ქვედა შრეში გამოვლინდა და მკვლევართა მიერ IV საუკუნით განისაზღვრა შედარებით მცირე ზომის, 25 მეტრი სიგრძისა და 15 მეტრამდე სიგანის ბაზილიკა, რომლის შესახებაც ავტორი გვაუწყებს: „გათხრებისას დადასტურებული სტრატეგრაფიული სურათის საფუძველზე, ძველი ბაზილიკა V საუკუნის პირველ ნახევარში მინისძვრას დაუნგრევია და ამავე საუკუნის II ნახევარში, მისი ნანგრევების მოსწორების შედეგად შექმნილ პლატფორმაზე ახალი, გრანდიოზული ბაზილიკა აუგიათ“⁴⁹.

⁴⁹ ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში, *ონლაინ არქეოლოგია*, N8, 2015, გვ. 124.

განახლებული სამუშაოების შემდგომ აღმორჩენილ არქეოლოგიურ მასალაში გამოიჩინა „ინტერიერის გასანათებელი ხელსაწყოების, ლითონის ცხაურში ჩასალაგებელი მინის კანდელებისა და ვერცხლის საკიდებლების ნაშთები. ზუსტად ამ ტიპის გასანათებელი მოწყობილობები, „პოლიკანდელონები“, ფართოდ იყო გავრცელებული ადრე-ბიზანტიურ სამყაროში და ისინი V-VI საუკუნეებით თარიღდება“⁵⁰.

ცხადია, ხელახალი განხილვის საგანი შეიქნა დოლოჭოპის ბაზილიკის შეცვლილი ხუროთმოძღვრული სახის რაგვარობა და მისი დროითი განსაზღვრულობის საკითხიც. ახალ აღმოჩენათა თუ ძეგლის ცალკეულ ნაწილთა გამოვლენის საფუძველზე, ნ. ბახტაძემ დათარიღების საკითხიც განაახლა. ახლა მკვლევარმა მის მიერ V საუკუნის I ნახევრით დათარიღებული ძეგლი V საუკუნის II ნახევარს მიუთანადა, თუმცა აბსოლუტურად არაა შეცვლილი ძეგლის მათარიღებელი არც ერთი ელემენტი, მათ შორის არც არქეოლოგიის საკითხები. ამასთან, არ შესრულებულა არც თვით ბაზილიკის გეგმარებით-სტრუქტურული კვლევა და არც ახალი კონფიგურაციის ძეგლის სხვა ნაგებობებთან მხატვრული შედარება-ანალიზი. თუკი პირველი გამოკვლევის შემთხვევაში საეპისკოპოსოს ცენტრის და საკათედრო ტაძრის აღმოსავლეთით დურუჯის ხეობაში ადგილმონაცვლების მიზეზად ვახტანგ გორგასლის სტრატეგიული შიდა-პოლიტიკური მიზეზებია დასახელებული, ამ შემთხვევაში, როდესაც ტაძრის თარიღი რამდენიმე ათწლეულით შეიცვალა, საეპისკოპოსო ცენტრის ხსენებული ადგილმონაცვლების პირვანდელი განმარტობები არგუმენტი კვლავაც შენარჩუნებულია. ჩვენი შეხედულებით, გორგასლის მიერ მსგავსი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღება ცხადია, V საუკუნის II მეორე ნახევარში უფროა შესაძლებელი, მაგრამ ესეც

⁵⁰ ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 117.

მხოლოდღა შესაძლებლობებზედაა საუბარი და თანაც შედარებითზე, მოვლენების რეალური გააზრებით კი შეიძლება სრულებით სხვა მიზეზ-შედეგებამდეც მივიდეთ და ამაზე უფრო კონკრეტულადაც ვიმსჯელებთ. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ავტორმა ძეგლის თარიღი მნიშვნელოვნად გადასწია, რაც თითქოს უფრო რეალურს უნდა ხდიდეს გორგასლის „ძალისხმევას“ ანუ მეფე ვახტანგის მონაწილეობას დოლოჭოპის ტაძრის მშენებლობაში. მაგრამ ვახტანგ გორგასლის პოლიტიკური თუ კულტურული მოღვაწეობის ანალიზი ნათელყოფს, რომ საეკლესიო აღმშენებლობით საქმიანობას გორგასალი მხოლოდღა 480-იანი და ეგებ უფრო კონკრეტულადაც 484 წლის მერელა თუ შეიძლება. ნ. ბახტაძის აზრით კი, დოლოჭოპი: ...“უკვე საკმაოდ ახლოა V საუკუნის II ნახევარში ჩამოყალიბებულ „წმინდა“ ქართულ ბაზილიკათა სტილთან – „გარდამავალ“ საფეხურზე მიმანიშნებელი აქ მხოლოდ გადახურვის ხის კონსტრუქციებია. დოლოჭოპის ბაზილიკის ხუროთმოძღვრული თემის ამგვარ შეფასებასა და ტაძრის V საუკუნის შუა ხანებით დათარიღებას შეესაბამება მისი ნანგრევების უადრეს სტრატეგრაფიულ ფენებში დადასტურებული კერამიკული ნაკეთობების ფრაგმენტები“⁵¹. ხსენებული ციტატის მიხედვით ირკვევა, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკის ახალი თარიღი არა ზოგადად V საუკუნის II ნახევრით, არამედ, უფრო კონკრეტულად V საუკუნის შუა ხანებით განისაზღვრა, ეს დათარიღება კვლავაც ძირითადად ჭაბუკაურის ბაზილიკასთან კავშირს ეფუძნება. ამას ემატება კერამიკული მასალა, რომლის ასეთი ზუსტი დათარიღება ჩვენ წინა ანგარიშში არ შეგვხვედრია. როგორც გამოჩნდა, 2012 წლის შემდგომ ნაშრომს რეალური ცვლილებები არ განუცდია. ახლად აღმოჩენილი მცირე არქეოლოგიური მასალა, ცხადია, ვერანაირ ცვლილებას შეიტანს ტაძრის დათარიღების საკითხში. უფრო მეტიც ნ. ბახტაძის მიერ დასახელებული

⁵¹ იქვე, გვ. 123.

ბული „პოლიკანდელონების“ დროითი გავრცელების არეალმა – V-VI საუკუნეებმა, კიდევ უფრო გააფართოვა პირველი არქეოლოგიური ფენის მოხსნის დროს აღმოჩენილი დოქების, ჭინჭილებისა თუ ჯამების კერამიკული ნაწილების თარიღი – V საუკუნე. ამრიგად, დოლოჭოპის ბაზილიკის თარიღმა, არქეოლოგიური მასალით დაზუსტების ნაცვლად, უფრო განზოგადოებული სახე მიიღო. შესაბამისად, არც არქეოლოგიურ, ისტორიულ-გეოგრაფიულ თუ საკუთრივ სახელოვნებათმცოდნეო მონაცემთა გააზრების მნიშვნელოვან ცვლილებებთან გვექონია საქმე. დოლოჭოპის ბაზილიკის სხვა ნაგებობებთან შედარებითი ანალიზის მიმართულებით 2015 წლის გამოკვლევაში რაიმეგვარ ცვლილებას სრულებით ვერ ვაფიქსირებთ.

ძალზე მნიშვნელოვანია დოლოჭოპის ტაძრის გარშემოსავლელად მოაზრებული სამხრეთი და ჩრდილოეთი ნაწილებისა თუ დასავლეთით არსებული მინაშენის ნართექსად განსაზღვრის საკითხი. ვფიქრობთ, თავისთავადაც სავარაუდო იყო, რომ ჩრდილოეთი ნავის ჩრდილოეთ კედელში არსებულ სამ კარსა და სამხრეთი ნავის სამხრეთ კედელში მოცემულ ორ ღიობს გაგრძელების სახით რაიმეგვარი მინაშენი უნდა ჰქონოდა, სხვაგვარად წარმოუდგენელი იქნებოდა ამდენი ღიობის არსებობის აუცილებლობა თუ საჭიროება. ახლა შესაძლებელია დოლოჭოპის ბაზილიკის ამდაგვარი სახისათვის არც თუ შორეული ანალოგიების მოძიება ქართული ხუროთმოძღვრების ადრეული ეტაპის ბაზილიკათაგან. მათ შორის მნიშვნელოვანია V საუკუნის ბოლოს აგებული ბოლნისის სიონის და ჩვენ მიერ ამავე პერიოდით დათარიღებული ვაჩნაძიანის ბაზილიკის სტრუქტურა. ისიც მნიშვნელოვანია, რომ რელურად ეს ძეგლებია ყველაზე ადრეული ანალოგიები დოლოჭოპის ბაზილიკის გეგმარებითი სტრუქტურისა და ისინიც მხოლოდ V ს-ის ბოლო მეოთხედზე მოდის. სხვაგვარად დგება საკითხი ტაძრის დასავლეთით მოცემული მინაშენის ნართე-

ქსად მიჩნევის შემთხვევაში, რადგან ქართული ბაზილიკური მშენებლობის არც ერთ ეტაპზე დასავლეთი ნაწილის ამდაგვარი გადანყვეტა, როგორც წესი, არ ფიქსირდება. სამნავიანი თუ სამეკლესიანი ბაზილიკების შემთხვევაში დასავლეთით მოცემული ეს ნაწილები, თითქმის მუდამ, გვერდით გარშემოსავლელთა მაკავშირებლის ფუნქციის მატარებელია. ჩვენს შემთხვევაში კი ამდაგვარი ფუნქციაც დაკარგულია, რომ აღარაფერი ითქვას თავად სათავსის და ცენტრალური ტაძრის ღერძების აცდენასა თუ მისი ღიობების გაჭრის ნერტილებზე.

2012 წლის გამოკვლევის მთავრ ხაზთაგან კვლავ შენარჩუნებულია გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებათა კრიტიკა, ერთი მხრივ, ქართულ ბაზილიკათა კამაროვანი გადახურვის, ხოლო, მეორე მხრივ, ადრეული ქართული ტაძართმშენებლობის კლასიფიკაციის შესახებ – მეტადრე გაკრიტიკებულია ჩამოყალიბებული და გამართული სახის ბაზილიკათა მშენებლობის V საუკუნის ბოლო მეოთხედისკენ გამართვის შესაძლებლობა. გ. ჩუბინაშვილისა თუ საზოგადოდ ქართველ ხელოვნებათმცოდნეთა დიდი ნაწილის მიმართ გამოთქმულ კრიტიკულ მოსაზრებათა ვრცელ ნაწილზე უკვე ვისაუბრეთ და, ვფიქრობთ, ის რაიმე მყარ საფუძველს მოკლებული უნდა იყოს, იმ კვლევის გათვალისწინებითაც, რომელმაც ჩვენ მიერ წარმოდგენილ ნაშრომს რამდენიმე კვირით ადრე მოუსწრო და გადაცემულია დასაბეჭდად. ეს გახლავთ კიდევ ერთი წერილი, რომელიც დოლოჭოპის ექსპედიციის რამდენიმე მონაწილის – ნ. ბახტაძის, ვ. მამიაშვილის, ბ. გაბეხაძის და ჯ. ჩხვიმიანის ერთობლივი შრომის შედეგს წარმოადგენს⁵². მოცემული კვლევა-ანგარიშის სათაური შემდეგია: „დურუჯისპირა ბაზილიკის არქეოლოგიუ-

⁵² ხსენებული წერილი გადაცემულია დასაბეჭდად და სწორედ ამიტომ მისი გვერდების, წლებისა თუ ნომრის მითითებისას სქოლიოში, ვერ ვხელმძღვანელობთ კონკრეტული ინფორმაციით. ვუთითებთ გვერდებს იმ ფორმით რა ფორმითაც ის მოწოდებულ იქნა ავტორის მიერ.

რი კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში“. რეალურად, შეიძლება ითქვას, რომ წინამდებარე წერილი ერთგვარი შემაჯამებელია იმ გამოკვლევებისა და ანგარიშებისა, რომელთა მიმოხილვა-ანალიზიც იქნა წარმოდგენილი ზემოთ მოყვანილ მსჯელობაში.

რეალურად, ბოლო წერილში ექსპედიციის ხელმძღვანელს რაიმეგვარი ცვლილება არ შემოუთავაზებია საკუთრივ ნაგებობის სტრუქტურის თვალსაზრისით – დოლოჭოპის ბაზილიკის აღმოჩენით წამოჭრილი საკითხისა თუ მისი გადაჭრა-გაანალიზების გზები ერთმნიშვნელოვნად თანხვედბა დღემდე გამოქვეყნებულ ყოველ ანგარიშს. ნაგებობის მათარილებელ ელემენტთა შორის, როგორც წინარე წერილებში, აქაც უმთავრეს ასპექტად არქეოლოგიური მასალის ანალიზი და ტაძრის კონსტრუქციული მონაცემების რკვევა წარმოგვიდგება. აღსანიშნავია, რომ შედარებითი ანალიზის საფუძველზე განხორციელებული სახელოვნებათმცოდნეო კვლევის წილი, რომელიც წინა წერილებშიც ნაკლოვანი გვეჩვენა, ამ შემთხვევაშიც საზოგადოდ ნულს გაუტოლდა. კონსტრუქციულ მონაცემთა ანალიზი, თავის მხრივ, კვლავაც მნიშვნელოვანი წინაპირობითაა განსაზღვრული – დურუჯისპირა ბაზილიკის გამოვლენილი ნაშთის ანალიზისას ექსპედიციის ხელმძღვანელის მიერ ყოველ გამოქვეყნებულ ნაშრომში აღინიშნება, რომ საქმე გვაქვს ბიზანტიური ხუროთმოძღვრების, მისი ძირისძირი მახასიათებლებისა და ნიშნების არსებობა-გათვითცნობიერებასთან ზოგადად ქართულ სატაძრო მშენებლობაში და კონკრეტულად კი დოლოჭოპის ბაზილიკის შემთხვევაში.

გარდა ბიზანტიურ ხუროთმოძღვრებასთან დაკავშირებული პრობლემატური საკითხებისა, მნიშვნელოვანი და შესაძლოა გადამწყვეტიც კი, მოცემული ნაგებობის დათარიღების საკითხია. სხვადასხვა წერილში შემოთავაზებულ ვერსიათა დაჯამებით, ყოველ შემთხვევაში ბოლოს გამოქვეყნე-

ბულ წერილამდე, კვლევის ძირითადი ბირთვი დაყვანილია ორ ძირითად საკითხამდე – გრანდიოზული დურუჯისპირა ბაზილიკა აგებულია V საუკუნის I ნახევარში, ან ამავე საუკუნის შუა წლებში და ძეგლზე გამოვლენილი ნივთიერი თუ კონსტრუქციული მასალებით ის ერთმნიშვნელოვნად, ბიზანტიაში გავრცელებული, ადრეული ბაზილიკების ანალოგია. ამ დებულებით კი გავდივართ გ. ჩუბინაშვილის მიერ ჩამოყალიბებული, უკვე მრავალჯერ ნახსენები კლასიფიკაციის მცდარობაზე. კერძოდ იმ მოსაზრებათა უკუგდებაზე, რომლის მიხედვითაც V საუკუნის ბოლომდე საქართველოში დიდი ზომის, ჩამოყალიბებული სტრუქტურის მქონე ბაზილიკები არ შენდებოდა. უარყოფილ მოსაზრებათა რიგს განეკუთვნა მტკიცება ქართული ხუროთმოძღვრების ადრეული პერიოდის ძიებათა ინდივიდუალურობის შესახებაც. სწორედ რომ მოცემული ორი დებულების კრიტიკული ანალიზი წარმოადგენდა და სადღეისოდაც წარმოადგენს დურუჯისპირა ბაზილიკის კვლევის არსებით ხაზს. ამ უახლეს გამოცემაში გვხვდება რამდენიმე მოსაზრების დაზუსტება და, რაც მთავარია, თარიღის მნიშვნელოვანი ცვლილება. ტაძრის აღნაგობის ცვლილების საკითხთა შორის ვხვდებით ჩვენ მიერ უკვე განხილულ და უარყოფილ მოსაზრებას ბაზილიკის დასავლეთით არსებული განივი სათავსის შესახებ. ადრეც გვეჩვენებოდა, რომ სავარაუდო იყო ხსენებული სათავსის სხვა სამშენებლო ფენისადმი კუთვნილება და ისიც, რომ შემორჩენილი სახით ეს მოცულობა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ეკლესიის ლიტურგიულ-ფუნქციური ნაწილი. ბოლო წერილში გამოკვლევის ავტორნიც, მათი ადრეული მოსაზრებების საპირისპიროდ, სწორედ ამგვარ დასკვნამდე მივიდნენ. თუმცაღა, ამჟამად, არსებული სათავსის ქვეშ მანც ივარაუდება ტაძრის თავდაპირველი ნართექსი,⁵³ რომლის შესახებაც, ცხა-

⁵³ ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, ჯ. ჩხვიმიანი, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე*, გადაცემულია დასაბეჭდად, გვ. 4.

დია, ამჟამად საუბარი თუ მისი გეგმარებითი თავისებურებების განხილვა შეუძლებელია. რადგან ჯერჯერობით, როგორც ჩანს, მისი მონაცემები სრული სახით არაა გამოვლენილი და არც გამოჩენილი მცირე ნაწილის გრაფიკული მასალაა წარმოდგენილი ნაშრომს დართულ გეგმებსა და ანაზომებში.

დოლოჭოპის სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურულ-კონსტრუქციულ თუ გეგმარებითი სახის სხვა მონაცემებს, ახალი წერილის მიხედვით, რაიმე განსაკუთრებული ცვლილება არ განუცდია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, რეალურად არც ბაზილიკის კვლევის სხვა რომელიმე მონაკვეთის ძირეულ ცვლილებას ვხვდებით. ირკვევა, რომ დურუჯისპირა ბაზილიკის გათხრისას მოპოვებული ნივთიერი მასალა თარიღდება ზოგადად V-VI საუკუნეებით, რაც, კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, ვერაფრით აკონკრეტებს თავად ნაგებობის თარიღს. მნიშვნელოვანია, რომ არც წინამდებარე გამოკვლევაში და არც მანამდე არსებულ გამოცემებში არ გვხვდება ქართული ბაზილიკური მშენებლობის სხვადასხვა ფაზის მრავალრიცხოვან ნაგებობასთან დეტალური და ზედმიწევნით-გამონვლილვითი შედარებითი ანალიზი, რომელიც, ისევე და ისევე, ტაძრის აგების ზოგად-დროით მონაცემს მოგვცემს. ახალი სტატიითაც ნაგებობის დათარიღების მეტად კონკრეტულ ვერსიებს ვხვდებით, თუმცა კი, უნდა აღინიშნოს, რომ რამდენიმეს და თითქოს, ერთმანეთთან შეუთავსებელსაც. ტექსტში ასეთი მონაკვეთი სამ ადგილას გვხვდება. პირველ ვერსიაში ვკითხულობთ: „... უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ გამორჩეული გრანდიოზულობის გამო, დურუჯისპირა ბაზილიკის IV-V სს-ით დათარიღება დიამეტრულად ეწინააღმდეგება ხელოვნების ქართველ ისტორიკოსთა არაერთი ცნობილი წარმომადგენლის მიერ უკვე თითქმის ერთი საუკუნის განმავლობაში უტყუარ ჭეშნარიტებად აღიარებულ მოსაზრებას ამ ხანის ქართულ ქრისტიანულ ტაძართა გეგმარებითი თავისებურებების

თაობაზე“⁵⁴. საინტერესოა, მოცემული ვერსიით, თარიღი — IV-V საუკუნეები — რას შეიძლება გულისხმობდეს, უფრო ზუსტად, ეს არის ზოგადად ამ ორი საუკუნის ფარგლებში მოძრაობის დაშვება თუ საუკუნეთა მიჯნა? პირველ ვერსიას ვერ მივიღებთ, რადგან მოცემულ ციტატას მოსდევს ქართველ ხელოვნების ისტორიკოსთა შეხედულებების კრიტიკა, რომელთა მოსაზრებითაც სწორედ V საუკუნის ბოლოა მიჩნეული იმ „გეგმარებითი თავისებურებების“ გავრცელების თარიღად, რომელზეც ციტატაშია მსჯელობა. ამრიგად, ეს ვერსია თავისთავად წინააღმდეგობრივია, რადგან გ. ჩუბინაშვილის მოსაზრებით, დიდი ზომის, ჩამოყალიბებული სტრუქტურისა და გეგმარების, გამართული ბაზილიკები საქართველოში V საუკუნის ბოლოდან ჩნდება. ამდენად, თუ IV-V საუკუნეები მოცემულ შემთხვევაში ამ ორი საუკუნის ფარგლებში ლავირების შესაძლებლობაა, გამოდის, რომ კრიტიკა ქართველ ხელოვნების ისტორიკოსთა მიმართ არაა მართებული. მეორე შემთხვევაში, იგივე თარიღი, IV-V საუკუნეები, შესაძლოა, აღქმულ იქნას, როგორც მოცემული ორი საუკუნის მიჯნა, მაგრამ ამ დათარიღებას ტექსტის სხვა ნაწილში ემატება დოლოჭოპის ბაზილიკის თარიღის კიდევ ერთი ვერსია, რომლის მიხედვითაც ნაგებობა V საუკუნის II ნახევრით განისაზღვრა. დოლოჭოპის დიდი ბაზილიკის ქვედა ფენაში მიკვლეული ნაგებობის შესახებ მსჯელობას აქვე მოსდევს შემდეგი განმარტება: „სამწუხაროდ, ამ თავდაპირველი ტაძრის გეგმარების დაზუსტება დამატებითი არქეოლოგიური კვლევების ჩატარებამდე, ჯერჯერობით ვერ მოხერხდა. მისი იატაკის გათხრისას IV ს-ისთვის დამახასიათებელი ნივთიერი მასალა გამოვლინდა და, შესაბამისად, ნაგებობა სწორედ ამ ხანაში ჩანს აგებული. გათხრებისას დადასტურებული სტრატოგრაფიული სურათის საფუძველზე ვვარაუდობთ, რომ ძველი ბაზილიკა V ს-ის პირველ ნახევარში

⁵⁴ იქვე, გვ. 8.

მინისძვრას დაუნგრევია და ამავე საუკუნის II ნახევარში მისი ნანგრევების მოსწორების შედეგად შექმნილ პლატფორმაზე ახალი, გრანდიოზული ბაზილიკა აუგიათ⁵⁵. ცხადია, დოლოჭოპის ბაზილიკის დათარიღების ნებისმიერ ვერსიაზე შეიძლება მსჯელობა და ანალიზი, თუმცა ამ შემთხვევაში ჩვენი ხაზგასმა მხოლოდ იმ საკითხს შეეხება, რომ ერთი წერილის ფარგლებში სამი სხვადასხვა ვერსიის დასახელება ხდება ამა თუ იმ კონტექსტში, თანაც ისე, რომ არსებულ ორ ნაგებობას შორის ნგრევა-აგების საკითხი მუდმივად შენარჩუნებულია და მათი ურთიერთმიმართების ამ ვერსიაში, როგორც ფორმულაში, ჯდება ესა თუ ის თარიღი. სწორედ ამგვარადვე წარმოგვიდგება დათარიღების მესამე ვარიანტი, სულ რაღაც ერთი აბზაცის შემდგომ, როდესაც საკითხი დურუჯისპირა ბაზილიკის სხვადასხვა ქრონოლოგიური ფაზის განხილვას შეეხება. „მისი კონსტრუქციების ნგრევისა და დიდი ბაზილიკისთვის ადგილის გასათავისუფლებლად თითქმის საძირკვლამდე მოსწორების არქეოლოგიური სურათი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ის ძლიერი მინისძვრის შედეგად თითქმის ძირისძირამდე დაირღვა (სავარაუდოდ, V ს-ის შუა ხანაში)“⁵⁶.

ბოლომდე გასაგები არ ჩანს და განსხვავებულ მონაცემებს ვხვდებით დოლოჭოპის ქვეშ მოქცეული ნაგებობის ნგრევის თარიღთან დაკავშირებით. შოტლანდიაში ჩატარებული რადიოკარბონული ანალიზის შედეგების მიხედვით, რომლისთვისაც საჭირო ორგანული მასალა თავად ექსპედიციის წევრებმა გაგზავნეს, ირკვევა, რომ ამ შენობის ნგრევის უკიდურესი ზედა ზღვარი 95.4 %-იანი მონაცემით 387 წელია, თუმცა უკანასკნელ წერილშიც, რომელიც მას მერე გამოვიდა, რაც რადიოკარბონული ანალიზის შედეგები გახდა ცნობილი, ვხვდებით დოლოჭოპის ქვედა ნაშთის ნგრევის განსხვავებულ მონაცემებს – წერილის ყო-

⁵⁵ იქვე, გვ. 10.

⁵⁶ იქვე, გვ. 11.

ველ მონაკვეთში მოხსენიებულია, რომ ქვედა ნაგებობის ნგრევის თარიღი V საუკუნის I ნახევარია⁵⁷.

ახლა დიდი, სამნავიანი ბაზილიკის ქვეშ მიკვლევულ-გამოვლენილი, შედარებით მცირე ზომის ნაგებობის გეგმარების საკითხსაც შევეხოთ. მკვლევართა მიერ 2015 წელს გამოქვეყნებული მასალის ფარგლებში, მეტ-ნაკლებად გამოკვეთილი სახით, წარმოდგენილ იქნა დურუჯისპირა ბაზილიკათაგან ყველაზე ადრეული ნაშთის⁵⁸ ე.წ. „სამეკლესიოანი ბაზილიკის“ გეგმარების მნიშვნელოვანი ელემენტები, სადაც ნაგებობის ცენტრალური ეკლესიის აღმოსავლეთ ნაწილში გამოჩნდა აფსიდის დასაწყისი (ტაბ. 1.). მოცემულ გეგმაზე ნაგებობის გარკვეული ნაწილები, ის არეები, რომელთა მოხაზულობაც მკვეთრად არ იკითხება, წყვეტილი ხაზებით არის გამოყვანილი, ხოლო მონაკვეთები, რომელთა ზუსტი ნიშნებიც აისახებოდა ზედაპირზე, მუქი შტრიხითაა მოხაზული – პრინციპში იმ სტანდარტე-

⁵⁷ იქვე, გვ. 11-12.

⁵⁸ მნიშვნელოვანია, რომ კვლევის ამ ეტაპზე (2015 წელს) მოცემული ნაგებობის ნგრევის თარიღად ჯერ კიდევ V ს-ის I ნახევარი იყო მიჩნეული, ხოლო მწყობრიდან გამოსვლის მიზეზად მინისძვრა სახელდებოდა. შესაბამისად, დოლოჭოპის დიდი ბაზილიკის მშენებლობის ხანად V ს-ის II ნახევარი განისაზღვრა. იხ. ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში, *ონლაინ არქეოლოგია*, N8, 2015 გვ. 124. აქვე შევნიშნავთ, რომ კვლევის ახალ ეტაპზეც კი (2016 წელს) მოცემული განვითარება-ნგრევის ხაზი უცვლელადაა შენარჩუნებული. ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, ჯ. ჩხვიმიანი, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, გადაცემულია დასაბეჭდად*, გვ. 11. 2017-2018 წლებში ამ მოსაზრებამ გარკვეული ცვლილებები განიცადა და სადღეისოდ „ქვედა“ ბაზილიკის ნგრევის თარიღად IV საუკუნის ბოლოა მიჩნეული. ამავე პერიოდში ივარაუდება „ზედა“, დიდი ბაზილიკის მშენებლობაც. საერთო მხოლოდ ისაა, რომ ნგრევის მიზეზად კვლავაც მინისძვრა სახელდება. ამ ვარაუდის მიხედვით მინისძვრა ყოფილა IV ს-ის ბოლოსაც და V ს-ის დასაწყისშიც, რაც თავის მხრივ ცალკე მსჯელობის საგანია.

ბის დაცვით, რაც ანაზომების აღებისასაა საყოველთაოდ მიღებული. სწორედ ასეთი, მუქი შტრიხითაა გამოყვანილი ხსენებული აფსიდის რკალის ნაწილი, მისი 1/4⁵⁹. დასახელებული საკითხი იმდენადაა მნიშვნელოვანი, რამდენადაც უკვე 2017-2018 წლებში გამოქვეყნებული წინამდებარე გეგმისა და სწორედ ჩვენ მიერ დასახელებული მონაკვეთის რადიკალური ცვლილება შეინიშნება. უფრო კონკრეტულად, ახალი გეგმის თანახმად, აფსიდის მონაკვეთი, რომლის საკმაოდ დიდი ნაწილიც 2015-2016 წლების გეგმებზე დაბეჯითებით იყო გამოხაზული, როგორც მკვეთრად გამოჩენილი რკალური ნაწილი, შეიცვალა და სრულებით განსხვავებული, მართკუთხა მოხაზულობა მიიღო (ტაბ. 2.). ცხადია, ჩნდება სრულებით ლეგიტიმური შეკითხვები: 1. თუკი ადრეულ გეგმებზე გამოჩნდა აფსიდის მომსაზღვრელი რკალური მოხაზულობის ქვები, რატომ აღარ იკითხება ის დღევანდელ გეგმაზე და როგორ გადაისახა ნახევარწრიულ ან ნალისებრ აფსიდად მიჩნეული საკუთრებეული მართკუთხა მოხაზულობად? 2. იმ შემთხვევაში თუ არ ჩანდა აფსიდის რკალური წყობის მაჩვენებელი ეს ქვები რელიეფის ზედაპირზე, მაშინ რა პრინციპით იქნა ის დატანილი და გამოქვეყნებული პირველად გამოცემებში? ეს არ გახლავთ ერთადერთი შეცდომა, რომელიც ამავე პერიოდში გამოქვეყნებული გეგმების შედარებისას იკვეთება. ამავე ნაგებობის სხვა ნაწილებიც ასეთივე დაუზუსტებელი სახით იქნა გამოქვეყნებული 2015-2016 წლების გამოცემებისთვის დართულ ანაზომებში, სადაც გეგმის ზოგი ნაწილი, ზემოთ აღწერილის მსგავსად, წყვეტილი სახით, ნაწილი კი მუქი შტრიხითაა მოცემული.

⁵⁹ ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში, *ონლაინ არქეოლოგია*, N8, 2015, გვ. 115. აღსანიშნავია, რომ გეგმის ეს ნაწილი სწორედ ამგვარი სახითაა გამეორებული 2016 წლის გამოცემაშიც. ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, ჯ. ჩხვიმიანი, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, გადაცემულია დასაბუთებლად*. გვ. 26.

ასე მაგალითად, პირვანდელ გეგმებზე ე.წ. „სამეკლესიოანი ბაზილიკის“ ცენტრალური ეკლესიის დასავლეთ კედელში კარი არ უნდა ყოფილიყო გაჭრილი, ისევე როგორც მისი გარშემოსავლელი კედლის იმავე დასავლეთ მონაკვეთში, რაც შემგომი გამოცემების შემთხვევაში სრულებით სხვაგვარადაა – ორივე ამ კედელში, ურთიერთგამჭოლი და ურთიერთმოპირდაპირე კარია გაჭრილი. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაშიც არაა შემთხვევითი კითხვა თუ საიდან გაჩნდა კარი იმ კედლებში, რომელთა კონფიგურაციაც პირვანდელი გეგმების შემთხვევაში სრული უეჭველობით, მუქი შტრიხით იქნა დატანილი.

დურუჯისპირა კომპლექსის ნანგრევების ისტორიულ ფენებს შორის კავშირის წარმოდგენისას, ავტორთა მიერ რამდენიმე ვერსია იქნა შემოთავაზებული. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი კი აღმოჩნდა ყველაზე ადრეულ ორ ფენას შორის დროითი მიმართების გააზრება. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ თავდაპირველი ვერსიით ყველაზე ადრეული ნაგებობის ნგრევის თარიღად მიჩნეული იყო V ს-ის I ნახევარი, ხოლო მის ნანგრევებზე აღმართული დიდი ბაზილიკის მშენებლობის თარიღად V ს-ის II მეორე ნახევარი იქნა მიჩნეული. ბოლო, 2017-2018 წლების ვერსიით, რომელიც მეტწილად რადიოკარბონულ ანალიზს ეყრდნობა, ქვედა ნაგებობის ნგრევის მაქსიმალური ზედა ზღვარი 387 წლით განისაზღვრა. გლაზგოს უნივერსიტეტის მიერ ჩატარებული რადიოკარბონული კვლევის შედეგად, რომელიც დურუჯისპირა ბაზილიკის ქვედა ფენიდან აღებულ და გაგზავნილ ნიმუშს ეყრდნობა, მიღებულ იქნა დასკვნა, რომლის მიხედვითაც, მათ ხელთ არსებული ორგანული ნიმუშის აქტიურობის ზედა ზღვარი 93,2% – იანი სიზუსტით უნდა ყოფილიყო სწორედ 387 წელი (სურ. 1.). ამავე უნივერსიტეტის მიერ მოწოდებულ იქნა კარბონების ანალიზის შედეგები, ამჯერად უკვე არა პირველი ფენის, არამედ დოლოჭოპის დიდი, სამნავიანი ბაზილიკის მშენებლობის ეტაპისა და დადგინდა რომ ეს უკანასკნელი 75,0% –

იანი სიზუსტით აგებული უნდა ყოფილიყო არა უგვიანეს 401 წლისა (სურ. 2.). მოცემული რადიოკარბონული კვლევების საფუძველზე ნ. ბახტაძისა და კომპლექსის მკვლევარი ჯგუფის მიერ გადაღადა დურუჯისპირა ნანგრევების ფენებს შორის დროითი კავშირი და მიღებული დასკვნებით პირველი ფენის ე.წ. „სამკლესიანი ბაზილიკა“ უნდა დასრულდეს 387 წლამდე, ხოლო მისი შემდგომი ფენა, დიდი სამნავიანი ბაზილიკა, აგებულიყო არა უგვიანეს 401 წლისა. ცხადია, ნაგებობის ფენების ტექნიკური ანალიზი, თავის მხრივ, უმნიშვნელოვანეს საყრდენს წარმოადგენს, თუმცა არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან, რომ ამავე უნივერსიტეტის მიერ მოწოდებული დასკვნის საფუძველზე, პირველი ფენის კარბონების ანალიზისას აუცილებლად სავარაუდებელია 33 წლიანი ცდომილება, რასაც თავად გლაზგოს უნივერსიტეტის წინამდებარე კვლევა გვაუწყებს, ხოლო მეორე ფენის შემთხვევაში, იგივე ცდომილება 24 წელს უდრის. მოცემულის გათვალისწინებით, ცხადია შესაძლებელი იყო ნაგებობათა დროითი ინტერვალის იმდაგვარად განსაზღვრაც რაც ნ. ბახტაძის მიერაა შემოთავაზებული, თუმცა არ ვიქნებით მართლები თუ არ გათვალისწინებთ იმ აუცილებელ ცდომილებებს, რომელთაც თავად გლაზგოს უნივერსიტეტის ლაბორატორია გვაუწყებს. იმ შემთხვევაში თუ მხედველობაში მივიღებთ პირველი ფენის ნაგებობის კარბონების ანალიზისას დაშვებულ 33 წლიან ცდომილებას, შესაძლოა ნაგებობა სულაც 420 წლამდე მდგარიყო, რაც უეჭველად გამორიცხავს მისი შემდგომი ფენის, დიდი სამნავიანი ბაზილიკის 401 წლამდე აგებას, მით უფრო რომ ამ ნაგებობის მშენებლობის ფენიდან აღებული კარბონების ანალიზის შემთხვევაშიც ცდომილებად 24 წელი განისაზღვრა. ამავე ტენდენციით შესაძლოა ცდომილების სახით მოცემული წლების არა მატება, არამედ კლება, თუმცა ორივე შემთხვევაში

მკვლევართა მიერ შემოთავაზებული დასკვნა, დროითი ინტერვალის ასე მკვეთრად განსაზღვრისა, ერთმნიშვნელოვნად სათუთა, იმავე ლაბორატორიული დასკვნების საფუძველზე, რომელსაც თავად ეყრდნობა ექსპედიციის ხელმძღვანელი. სამართლიანობისთვის უნდა აღინიშნოს, თუმცა ჩვენ ამ საკითხზე აღარ შევჩერდებით დეტალურად, რომ მკვლევართა მიერ რადიოკარბონული ანალიზისთვის გაგზავნილ იქნა ორგანული მასალის კიდევ ორი ნიმუში, ამჯერად უკვე დიდი ბაზილიკის ნგრევის ფენიდან, რომლის შედეგად მიღებული დასკვნებიც შემდეგი სახით ყალიბდება: პირველი ნიმუში, 95,4%-იანი სიზუსტით, ნგრევის თარიღს 554 წლით განსაზღვრავს და უშვებს ცდომილებას 24 წელს (სურ. 3.), ხოლო მეორე ნიმუში, რომელიც ამავე ფენიდან იქნა აღებული, ასევე 95,4%-იანი სიზუსტითა და 24 წლიანი ცდომილებით დიდი, სამნავიანი ბაზილიკის ნგრევის თარიღს 561 წლით განსაზღვრავს (სურ. 4.).

ასეთი შედეგების გამცხადებელი გახლავთ ნაგებობის ფენების დროითი განსაზღვრისას გამოყებული ტექნიკური, რადიოკარბონული ანალიზი. ცხადია, ჩვენ არავითარი საფუძველი არ გვაქვს ეჭვი შევიტანოთ, თავის მხრივ, ისედაც ძალზე მნიშვნელოვანი „ცდომილებებით“⁶⁰ მოწოდებულ რადიოკარბონულ კვლევაში, თუმცა ის მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დასკვნები არც მთლად მკაფიო და ზუსტი თარიღების მაპროვოცი-

⁶⁰ კიდევ ერთხელ ვაზუსტებთ, რომ ჩვენ მიერ ხსენებული „ცდომილება“ გულისხმობს თავად გლაზგოს უნივერსიტეტის იმ დაშვებას, რომელიც აბსოლუტურ ციფრებშია მოცემული მათსავე გამოგზავნილ, რადიოკარბონული ანალიზის დოკუმენტებში. ამას გარდა, ჩვენ მიერ წერილში გამოქვეყნებული რადიოკარბონული ანალიზის დოკუმენტები დაბეჭდილი სახით არაა წარმოდგენილი ავტორების არც ერთ პუბლიკაციაში, თუმცა თავს უფლებას ვაძლევთ მისი გამოქვეყნებისას ვიხელმძღვანელოთ იმ მოცემულობით, რომ თავად ნ. ბახტაძემ სოციალური ქსელების საშუალებით ეს დოკუმენტები გაასაჯაროვა.

რეზილიენტობა და მისი ხელმძღვანელისათვის. ამას გარდა, ჩვენთვის საყურადღებოა ის თუ საიდან, რომელი ფენებიდან იქნა აღებული ესა თუ ის ორგანული მასალა. თავის მხრივ, დამაფიქრებელია ზემოთ აღნიშნული მრავალი უზუსტობა, რომელიც თავად ძეგლის გათხრისა თუ ნაგებობის სხვადასხვა ნერტილის გამოვლენისას იქნა გაპარული. ვფიქრობთ, ჩვენი ეჭვები ლეგიტიმურია იმის გათვალისწინებით, რომ სტრატეგრაფიული ფენები არც მთლად მკაფიოდაა გამოიჯნული და რჩება მრავალი კითხვის ნიშანი⁶¹. უთუოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თავისთავად ნაგებობათა ფენების ურთიერთისგან გამიჯვნას ართულებდა ის გარემოებაც, რომ დოლოჭოპის ტაძარი ისტორიის მანძილზე მრავალჯერ იქნა განადგურებული და აღდგენილი. ამდენად ის სხვადასხვა დროის და განსხვავებული მასშტაბისა თუ ფუნქციის მატარებელ ნიშნებს შეიცავს. ასე მაგალითად, მკვლევართა ჯგუფმა დაადგინა, რომ ისედაც მრავალგადანაკეთები ობიექტის ტერიტორია, საუკუნეთა მანძილზე სასაფლაოდაც ყოფილა გამოყენებული. სწორედ ამ სირთულეების მხედველობაში მიღებით და განსაკუთრებით იმ გარემოების, რომ გარდა იმ ორი ფენის არსებობისა, რომელთა დროით მიმართებაზეცაა მსჯელობის ძირითადი ხაზი მკვლევართა მიერ გადაყვანილი, აქ იყო მესამე ფენის სატაძრო მოქმედებაც, რომლის შესახებაც ნ. ბახტაძე ადრეულ ნერილებში ხაზგასმით

⁶¹ შესაძლოა სტრატეგრაფიული ქრილები ზედმინევით ზუსტადაა დამუშავებული და მკვლევართა ჯგუფს ალბათ, ბევრად მყარი და დაზუსტებითი ინფორმაცია მოეპოვება მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით, თუმცა ჩვენს ხელთ არსებული მასალა ამგვარი ვარაუდის საფუძველს, სამწუხაროდ, ვერ გვაძლევს, რადგან კვლევების პროცესში ჩნდება ურთიერთსაწინააღმდეგო მონაცემები, რაც, თავის მხრივ, საფუძველმდებარე მონაცემების არა მყარ მოცემულობაზე მიანიშნებს. ხსენებულ უზუსტობათა შესახებ მსჯელობას აღარ განვაგრძობთ – იგულისხმება ნერილის მანძილზე დასახელებული შენიშვნები.

აღნიშნავდა,⁶² თუმცა ბოლო გამოკვლევისა თუ მოხსენებების ფარგლებში ეს თემა თითქმის მივიწყებულია და აღარ ხდება მასზე რაიმე სახით მაინც საუბარი. მშენებლობის მესამე ფენასთან დაკავშირებით მკვლევართა სამეცნიერო გამოცემები ძალზე მწირ ინფორმაციას გვანვდის – წარმოდგენილია ტაძრის მდებარეობის რამდენიმე სიტყვიანი აღწერილობა, ერთიან გეგმაზე კი ძალზე ბუნდოვნად დატანილია მცირედი ნაწყვეტები. ესაა და ეს ცნობილი იმ ფენის შესახებ, რომელზე მსჯელობისასაც ნ. ბახტაძე სწორედ იმ არეალზე მიუთითებდა, სადაც ძეგლის სიცოცხლის პირველი და მეორე ფენებია ურთიერთგადაჯაჭვული. 2012 წელს გამოსულ სტატიაში წერია: „სწორედ ამიტომ, ცოტა ხნის შემდეგ, დაზიანებული ბაზილიკის მხოლოდ შუა და ჩრდილოეთის ნაგებობა აღადგინეს, ისიც დასავლეთიდან მე-3 წყვილ სვეტების სიგრძემდე“⁶³. ამგვარადვე აღწერილი მესამე სამშენებლო ფენის ნაგებობა უკვე 2013 წლის გამოცემაში, თუმცა მცირედი სხვაობით – ამ შემთხვევაში აღდგენა მომხდარა „აღმოსავლეთიდან მე-4 წყვილ სვეტებამდე“⁶⁴, რაც, ცხადია გამორიცხავს 2012 წლის ვერსიას. ამგვარად, სრულებით ურთიერთგამომრიცხავი ინფორმაციის გათვალისწინებით, რომელიც არა მხოლოდ ქვედა ორ ფენას, არამედ, მესამე სამშენებლო პერიოდსაც ეხება, ჩვენთვის სათუო ხდება საზოგადოდ ფენებს შორის დროითი ურთიერთმიმართების საკითხი და ამდენად რადიოკარბონული ანალიზისთვის გაგზავნილი ორგანული მასალის ამა თუ იმ ფენისადმი კუთვნილების საკითხიც.

ვფიქრობთ, რომ სადღეისოდ მოცემულ დათარიღებასაც და პირველი ორი ფენის ურთიერთმიმართების საკითხსაც არსებითად

⁶² ნ. ბახტაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში, *კადმოსი*, 4. 2012. გვ. 284.

⁶³ ნ. ბახტაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 284.

⁶⁴ ნ. ბახტაძე, ყვარლის დურუჯისპირა ბაზილიკის კვლევის შედეგები, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე*, N4, 2013, გვ. 185.

შეიძლება ცვლიდეს სწორედ პირველი ფენის არეზე განთავსებული მესამე სამშენებლო ფენის რაიმეგვარი ნარჩენები – საძირკვლის ძირები ან კედლების ფრაგმენტები. ამდენად, ვიდრე სრული სახით არ იქნება წარმოდგენილი სტრატეგრაფიული ქრილები, თანაც იმ, ერთმანეთის გამომრიცხავი ფაქტების დაზუსტებით, რომელთა რაოდენობაც საკმაოდ მრავლად გვხვდება კვლევათა მრავალწლიან პერიოდში, შეუძლებელია ისეთი დაბეჯითებითი და ზედმინევიანი ზუსტი თარიღების გამოთქმა, რომელსაც სადღეისოდ გვთავაზობს მკვლევართა ჯგუფი და მისი ხელმძღვანელი.

სახელოვნებათმცოდნეო და ვფიქრობთ, საზოგადოდ ყველა სამეცნიერო დისციპლინის პირინციპიდან გამომდინარე, კვლევის პროცესში აზრებისა და შეხედულებების ხელახალი მოდელირება სრულებით ბუნებრივი რამ გახლავთ, თუმცა არსებობს გარკვეული უხერხულობებიც, რომელთა შესახებაც მოკლედ აუცილებლად უნდა შევნიშნოთ. ასე მაგალითად, ზემოთ განხილულ წერილებში, რომელთა ვრცელი ნაწილებიც ნაგებობათა დათარიღებას შეეხება, გვხვდება არქეოლოგია, როგორც გამორჩეულად ზუსტი მათარიღებელი. ყველა წერილი, რომელიც განვიხილეთ მოიცავს არქეოლოგიურად მოპოვებული მასალის ანალიზს და თანაც ყოველი განხილული გამოკვლევის ფარგლებში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა ნ. ბახტაძის მიერ დათარიღებულია ზოგადად V საუკუნით, ხოლო ნაწილი VI საუკუნეშიც გადადის. ამას გარდა, მნიშვნელოვანია თუ არქეოლოგიური ნაშთის რომელი ფენიდან იქნა მოპოვებული მოცემული მასალა, რადგან ეს გარემოებაც განსაზღვრავს თარიღის დაზუსტების შესაძლებლობის მეტ-ნაკლებობას. ყველა წერილში არქეოლოგიური მასალის მოპოვების ფენად ავტორის მიერ დასახელებულია ერთი და იგივე ქრონოლოგიური და სტრატეგრაფიული ფენა. ქრონოლოგიურად ის V საუკუნეს განეკუთვნება, რაც შეეხება სტრატეგრა-

ფიულ სარტყელს, ნ. ბახტაძე დაბეჯითებით უთითებდა, რომ „გარდა აღნიშნული კონსტრუქციული და დეკორატიული დეტალებისა, რომლებიც ბაზილიკის დანგრევის დროს მიმოიფანტა იატაკზე, ამ ჰორიზონტალურ დონეზე ოდნავ დაბლა, ფიქალის ფენილქვეშ, სხვადასხვა ვითარების წყალობით, ჩატკეპნილი აღმოჩნდა ტაძრის პირველ ფაზაზე ფუნქციონირების ხანის რამდენიმე ისეთი ჭურჭლის ფრაგმენტი, რომლებსაც საკმაოდ მახლობელი ანალოგიები გააჩნიათ აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურად შესწავლილი, ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლებიდან... და რომლებიც, უცილობლად, V საუკუნის ნაწარმს წარმოადგენს“⁶⁵. მოცემული ვერსია სხვადასხვა სტატიაში სხვადასხვა ფორმულირებით ყალიბდება: „...იატაკის ჰორიზონტალურ დონეზე, ფიქალის ფენილქვეშ ან ამ ადვილად შლადი ქვაფენილის რამდენიმეგზის შეკეთების შრეთა შორის, იმთავითვე ჩატკეპნილ მდგომარეობაში შემონახულიყო...“⁶⁶ ამ ვერსიათა თანახმად ისე გამოდის, რომ იატაკის „ფიქალთა“ ფენილქვეშ უნდა აღმოჩენილიყო ის არქეოლოგიური ნივთები, რომლებიც ნ. ბახტაძის განმარტებით, უცილობლად V საუკუნით თარიღდება. ვფიქრობთ, მთლად გასაგები არ ჩანს თუ რომელ ფაზაზეა საუბარი – მეორე ვერსიის თანახმად, ეს არქეოლოგიური ნივთები თავად იატაკის დონეში ყოფილა ჩატკეპნილი. თუმცა არსებითი ამ შემთხვევაში სრულებით სხვა რამ გახლავთ – 2017-2018 წლების გამოკვლევათა, უფრო კონკრეტულად რადიოკარბონულ მონაცემთა საფუძველზე, ძეგლი უკვე არა V საუკუნით არამედ IV საუკუნის ბოლოთი თარიღდება. ასეთი ვითარების გათვალისწინებით ჩნდება ურთულესი პრობლემა და ცდომილება – როგორ აღმოჩნდა IV საუკუნის

⁶⁵ ნ. ბახტაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში, *კადმოსი*, 4. 2012, გვ. 278.

⁶⁶ ნ. ბახტაძე, ყვარლის დურუჯისპირა ბაზილიკის კვლევის შედეგები, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე*, N4, 2013, გვ. 179.

იატაკის „ფიქალთა ფენილქვემ“ ან „ქვაფენილის შრეთა შორის ჩატკეპნილი“, ნ. ბახტადის მტკიცებით, „უცილობლად V საუკუნის ნანარმი“?! იმ შემთხვევაში თუ ეს სტრატიგრაფია სხვაგვარადაა გადანაწილებული და ზემოთ მოცემული განმარტება არ შეესაბამება ადგილზე არსებულ რეალობას, მაშინ საქმე გვაქვს გაურკვეველ, გადმოცემის „მრავალმნიშვნელოვან“ ფორმასთან და უბრალოდ გაუგებარია სინამდვილეში როგორია ამ ფენების ურთიერთმიმართება. შესაძლებელია ასევე, რომ IV საუკუნის ნაგებობის იატაკის შემდგომი შეკეთებისას მოხვედრილიყო მასში V საუკუნის ნანარმი, მაგრამ აქაც გაუგებრობასთან გვაქვს საქმე, რადგან იმ დროს, როდესაც ნ. ბახტადის მიერ ამგვარი დებულება გამოქვეყნდა ჯერ ტაძრის თარიღად მხოლოდ V საუკუნე იყო განსაზღვრული, მაგრამ ასეც რომ იყოს, ამისთვის საჭიროა საკმაოდ მკაფიოდ იქნას მითითებული ყოველი ფენა და მასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური არტეფაქტები. გარდა ზემოთ დასახელებული პრობლემებისა და წერილების ურთიერთშედარებისას და სადღეისოდ არსებული მოსაზრებების მათთან კავშირში განხილვისას, ვხვდებით სხვა, ნაკლებად მნიშვნელოვან სამეცნიერო წინალობებს, რომელთა ვრცლად განხილვას აღარ შევუდგებით, ჩამოვთვლით მხოლოდ არსებით საკითხებს, რომელთა გამოისობითაც ჩვენი ხედვა ეწინააღმდეგება ნ. ბახტადისა თუ მისი ჯგუფის შეხედულებებს დურჯისპირა ბაზილიკის შესახებ. მნიშვნელოვანია, რომ ნ. ბახტადის ვარაუდის მიხედვით, რომელიც დიდწილად სწორედ არქეოლოგიურ გამოკვლევას ეფუძნებოდა, დოლოჭოპის დიდი, სამნავიანი ბაზილიკა VIII-IX საუკუნეებში უნდა დანგრეულიყო: „V ს-ის I ნახევარში დაწყებული ეს ციკლი, დანგრევისას მის ფართზე მიმოფანტული არტეფაქტების და გაჩანაგება-ხანძრის ნაკვალევების საფუძველზე, დაახ. VIII-IX სს-ში უნდა შეწყვეტილიყო (ბუნებრივი იქნება, რომ ეს დარბევა კახეთში არაბი სარდლის, მურ-ვან-ყრუს გამანადგურებელ ლაშქრო-

ბას დაუკავშიროთ)“⁶⁷. ბოლოდროინდელი მონაცემებით, რომელიც დიდი ბაზილიკის ნგრევის რადიოკარბონულ ანალიზს მოიცავს და მასზევეა დაფუძნებული, დიდი ბაზილიკის ნგრევის თარიღად VI საუკუნის შუა ხანა იქნა მიჩნეული, რაც გამორიცხავს მკვლევარი ჯგუფის მიერ მანამდელ სტატიებში გამოთქმულ მოსაზრებებს. თავის მხრივ, ეს მხოლოდ იმ გარემოების მათვალსაჩინოებელი შეიძლება იყოს თუ რამდენად ნაჩქარევად იქნა გამოტანილი დასკვნება ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით. ნაადრევად გამოთქმული მოსაზრებებისა და მტკიცების საგანს შეიძლება განვაკუთვნოთ ნ. ბახტადის მიერ ჭაბუკაურისა და დოლოჭოპის ბაზილიკებს შორის არსებული კავშირის შესახებ წარმოდგენილი შეხედულებები, რომელთა მიხედვით, ორივე ეს ნაგებობა – ჭაბუკაურისა და დოლოჭოპის დიდი ბაზილიკა – ერთი საეპისკოპოსოს საკათედრო ტაძრებია. პირველი მათგანის ნგრევის შემდგომ კი მომხდარა ადგილმონაცვლეობა და საკათედრო ტაძრის მნიშვნელობა უკვე დოლოჭოპის დიდ ბაზილიკას შეუძენია⁶⁸. ამ მოსაზრების მცდარობა თავად მეცნიერთა ჯგუფის შემდგომმა აღმოჩენებმაც დაადასტურა და უკვე 2016 წლის წერილში ეს მოსაზრება უგულვებელყოფილია ისე, რომ

⁶⁷ ვერსია „მურ-ვან-ყრუს“ შემოსევის შედეგად ბაზილიკის განადგურების შესახებ გვხვდება 2012, 2013, 2015 და 2016 წლებში გამოქვეყნებულ წერილებში. იხ. ნ. ბახტაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში, *კადმოსი*, 4, 2012, გვ.284; მისივე, ყვარლის დურჯისპირა ბაზილიკის კვლევის შედეგები, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე*, №4, 2013, გვ. 184-185; ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკის არქეოლოგიური კვლევა ნაქალაქარ ნეკრესში, *ონლაინ არქეოლოგია*, №8, 2015, გვ. 125; ნ. ბახტაძე, ვ. მამიაშვილი, ბ. გაბეხაძე, ჯ. ჩხვიმიანი, *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, გადაცემულია დასაბეჭდად* 2016, გვ. 11.

⁶⁸ ნ. ბახტაძე, დოლოჭოპის ბაზილიკაზე 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის ანგარიში, *კადმოსი*, 4, 2012, გვ. 282-283.

საერთოდ ნახსენებიც კი არაა, როგორც ოდესღაც არსებული ვერსია, რომელიც ახალი აღმორჩენების ფონზე იქნა გარდაქმნილი. ახალი აღმორჩენა გახლდათ დოლოჭოპის დიდი, სამნავიანი ბაზილიკის ქვეშ მიკვლეული საკმაოდ მოზრდილი ნაგებობა, რომელმაც ცხადია, გააუქმა შეხედულება ადგილმონაცვლების თეორიის შესახებ.

დასასრულ, აღვნიშნავთ, რომ ცალკეულ ლექცია-კონფერენციებზე, სატელევიზიო გადაცემებში თუ ინტერნეტ სივრცეში პერიოდულად ვრცელდებოდა ის ურთიერთსაინანაღმდეგო შეხედულებები ძეგლის სხვადასხვა საკითხთან დაკავშირებით, რომელთა ნაწილზეც ზემოთ იქნა აღნიშნული, რაც, ერთი მხრივ, იწვევს დაბნეულობას – მეორე მხრივ კი, არასწორი ინფორმაცია მკვიდრდება და იძენს უცდომელობის სტატუსს. ასე მაგალითად, სხვადასხვა ინტერნეტ საიტებზე, სადაც საზოგადოება ამა თუ იმ ძეგლის შესახებ ზოგად ინფორმაციას იღებს, დოლოჭოპის თარიღად V საუკუნის I ნახევარი გვხვდება, რაც თავად მკვლევარი ჯგუფის საკმაოდ მოძველებული განსაზღვრება გახლავთ⁶⁹.

უდაოდ აღსანიშნავია ის მრავალწლიანი შრომა, რომელიც დოლოჭოპის გრანდიოზული ბაზილიკის აღმორჩენამდე და მის შემდგომ გასწია ბ-ნ ნ. ბახტაძემ და მისმა სამეცნიერო ჯგუფმა. ყოველგვარი რეზონანსი, ცხადია ხაზს უსვამს ნაგებობისა და თავად აღმორჩენის მნიშვნელოვნებას. ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული წერილი სრულებით არ ისახავს მიზნად ექსპედიციის ხელმძღვანელისა და მისი ჯგუფის მრავალწლიანი გარჯის ვერშემჩნევას – უფრო მეტიც, სამეცნიერო პოლემიკა მხოლოდ მოწმობს წინამდებარე აღმორჩენის გამორჩეულ მნიშვნელობას. დიდი პატივისცემითა და მადლიერებით მოვიხსენიებთ იმ შრომას, რომელიც ეროვნული მუზეუმის ეგიდით განახორციელეს ნ. ბახტაძემ და მისი ექსპედიციის წევრებმა. ცხადია, დეტალებზე სამეცნიერო მსჯელობა-პოლემიკა კრიტიკული მიმართულებისაა, რაც განპირობებულია ქართული ხელოვნების ისტორიის ადრეული პერიოდის მეცნიერული შესწავლის აუცილებლობით და აღვნიშნავთ იმასაც, რომ მოცემული მსჯელობა მხოლოდღა მეცნიერების ფარგლებში რჩება⁷⁰.

⁶⁹ ka.wikipedia.org; <http://www.ambioni.ge>; www.dzeglebi.ge.

⁷⁰ უღრმესი პატივისცემით მოვიხსენიებთ და დიდ მადლობას ვუხდით ბ-ნ ნ. ბახტაძეს, რომელმაც კვლევის ფარგლებში ყველა საჭირო მასალა სრულებით გულლიად გაგვიზიარა და მოგვცა საშუალება გვცოდნოდა ნაგებობის დეტალების შესახებ იმაზე მეტი, ვიდრე ეს შეიძლება სავსე სამუშაოების შედეგად მიგვეღო.

Nodar Aronishidze

Apollon Kutateladze Tbilisi State Academy of Art

George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation

On Several Disputed Issues of the Medieval Georgian Ecclesiastic Architecture

The article focuses on the debate which is ongoing in the academic circles since 1980s. It concerns forming and development of the early Medieval ecclesiastic architecture in Georgia and the methodology linked to the issue.

1.

3.

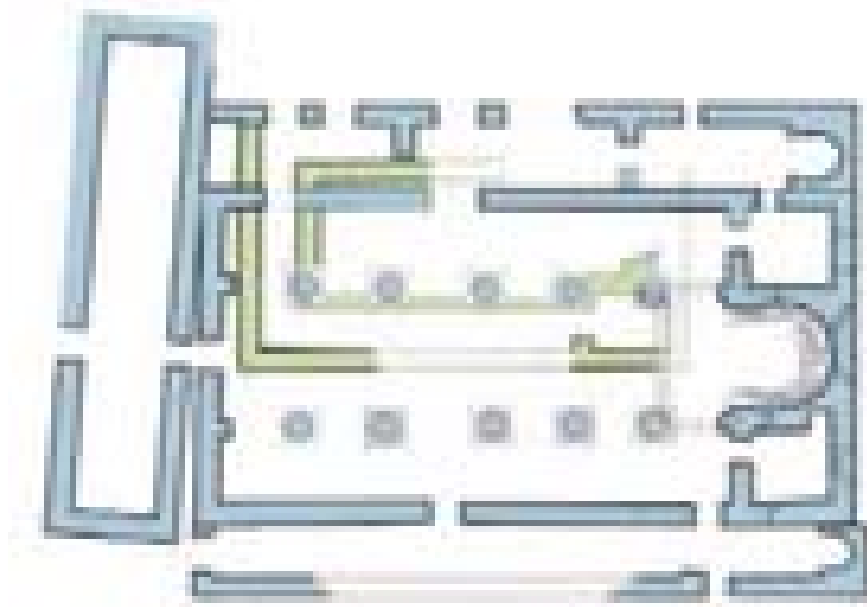

2.

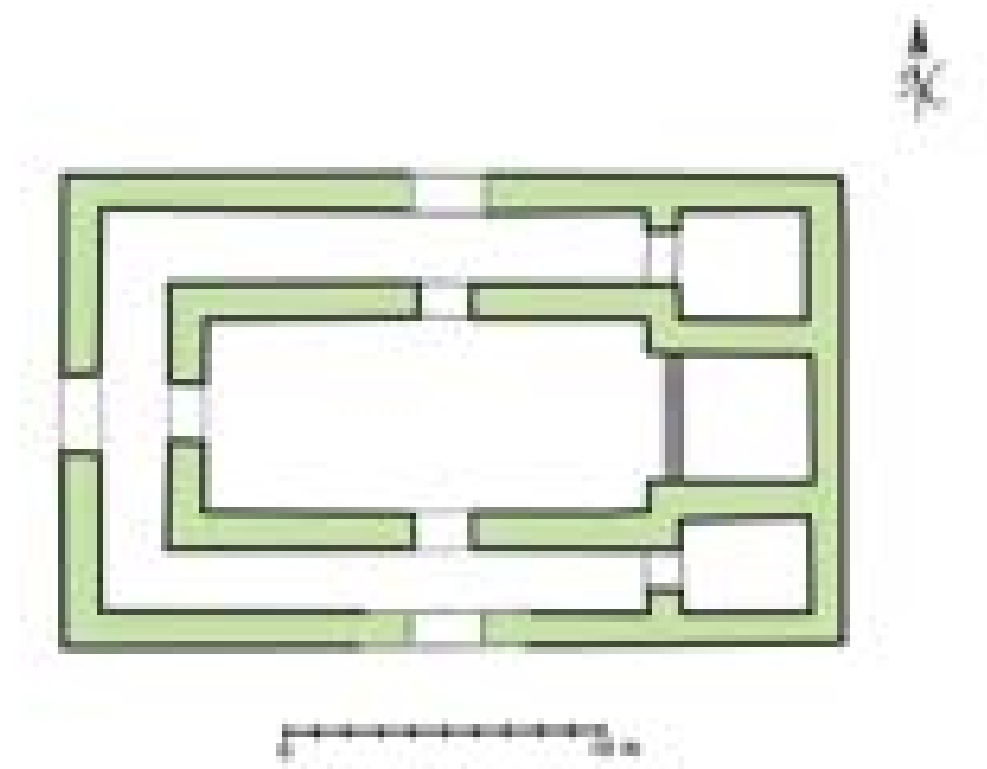

4.

რადიოკარბონული ანალიზების შედეგი
Results of the radiocarbon analyzes

5. დოლოჭოპი, პირველი სამშენებლო ფენა, გეგმა (ანაზომი ნ. ბახტაძის მიხედვით)
Dolochopi, the first construction layer, plan (drawing by N. Bakhtadze)

6. დოლოჭოპი, მეორე სამშენებლო ფენა, გეგმა (ანაზომი ნ. ბახტაძის მიხედვით)
Dolochopi, the second construction layer, plan (drawing by N. Bakhtadze)